

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-2314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 2 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 15e jaargang 1996, nr. 1

Cresfeldts kaart van de 'Iselstroom'
uit het midden van de 16de eeuw

H.J. Nalis

1

Kaarten, platen en staten:

C.J. Visschers Comitatus Flandria
met randgezichten thuisgebracht

Franz Gittenberger

9

'De Dresdener Atlas':

een verzameling zestiende eeuwse
plattegronden

Meindert Schroor

15

Varia Cartographica

19

Besprekingen

23

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

26

Redactie

Dr. H.P. Deys, Drs. M.M.Th.L. Hameleers,
Dr. P.C.J. van der Krogt, Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries
Drs. J.W.H. Werner

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 55,—. Losse nummers
f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 0172-
444667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 110,—

halve pagina per nr. f 80,—

1/4 pagina per nr. f 55,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

400 jaar geleden verscheen het Itenerario van Jan Huy-
ghen van Linschoten, waarmee hij de weg bereidde voor
de Nederlandse kooplieden in Azië. Aan één van de daar-
in opgenomen kaarten is het hier afgebeelde deel van de
Indische Archipel ontleend, waar - ook in 1596 - de eerste
Nederlandse handelsexpeditie onder leiding van De
Houtman en Keyzer opereerde (Universiteitsbibliotheek
Amsterdam).

Cresfeldts kaart van de 'Iselstroom' uit het midden van de 16de eeuw

In het voorjaar van 1995 was de Vereniging De Waag te Deventer - de vriendenvereniging die de Deventer Gemeentemusea steunt met bijzondere aankopen - zo gelukkig de hand te kunnen leggen op een houtsnede-kaart, waarop de stad Deventer een centrale plaats inneemt. Zij werd verworven van antiquariaat Nico Israel, die alle medewerking verleende bij het totstandkomen van de transactie. Voor Deventer ging een langgekoesterde wens in vervulling. Immers al in 1983 was de stad er bijna in geslaagd een exemplaar te verwerven van de Parijse antiquaar Louis Loeb-Larocque, maar die koop ging op het laatste ogenblik niet door.¹

De nu verworven kaart meet 13,4 x 35,2 cm. Bovenaan, over de volle breedte, staat de titel: *Egentlicke Beschrijvinghe des Iselstrooms, sampt Ittelicke(n) omliggende(n) Steden unde Vlecken, Doer Martj. Carol. Cresfeldt.* (afb. 1). Zoals de titel aangeeft is het een rivierkaart: de IJssel is in zijn geheel afgebeeld, vanaf de splitsing van de Rijn bij Arnhem tot en met de uitmonding in de Zuiderzee na Kampen. Enkele andere waterlopen worden ook met name worden genoemd: 'Die Waell', 'Die Olde Isell' en 'Die Berckell'. De kaart is zo ingedeeld en georiënteerd (het oosten boven) dat de IJssel centraal in het kaartbeeld is komen te liggen met de stad Deventer als het middelpunt.

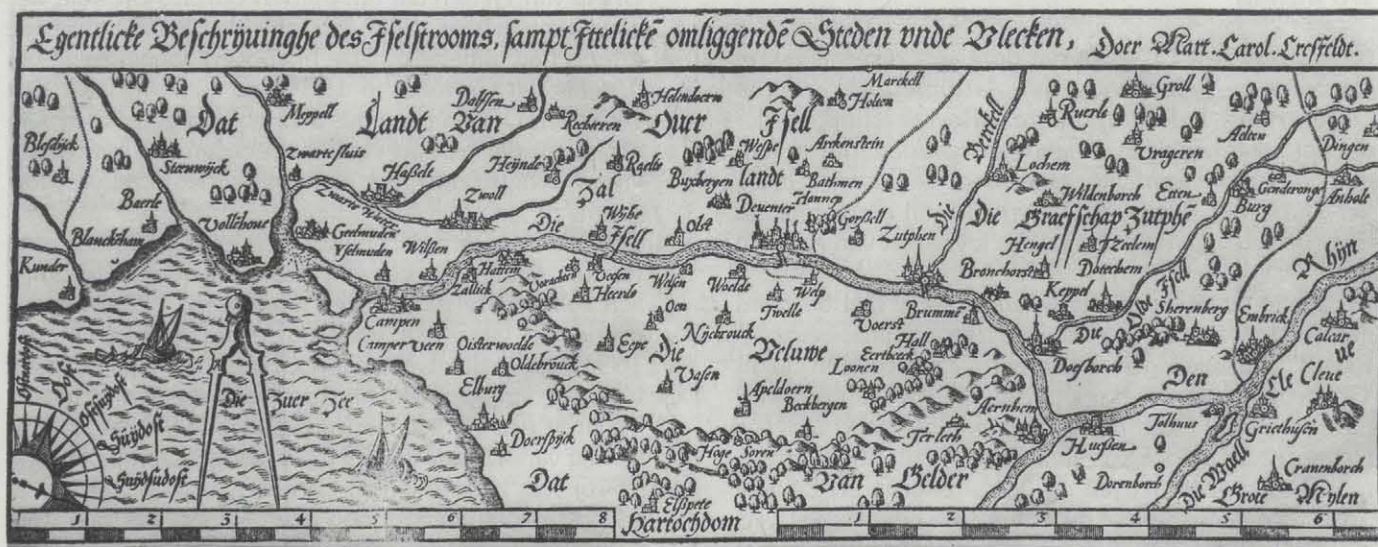
De kaart wordt genoemd, echter zeer beknopt, in het bekende in 1939 verschenen artikel *Het kaartbeeld van Overijssel* van de hand van de kaarthistoricus Mr.

Mr. H.J. Nalis is plaatsvervangend gemeentearchivaris van Deventer. Hij bereidt een oeuvre-catalogus voor van de kaarten en prenten van de uit Deventer afkomstige graveursfamilie Van Doetecum, die zal worden opgenomen in de *New Hollstein-reeks*.

S.J. Fockema Andreae² (die toen op de provinciale griffie te Zwolle werkzaam was). Fockema Andreae dateerde het jaar van uitgave van de kaart op 1557 en schrijft voorts dat de kaart nagenoeg niets meer geeft dan de een jaar eerder gepubliceerde kaart van Jacob van Deventer. Hij doelt daarmee op diens kaart van Gelderland, die kort daarvoor was becommentarieerd door de archivaris Dr. J.G. Avis³. Dat de kaart niet veel meer zou geven dan Jacob van Deventer is ongetwijfeld de reden waarom Fockema Andreae maar weinig aandacht aan de kaart van Cresfeldt schonk.

Faam

Fockema Andreae beschreef in 1939 het toen enig bekende exemplaar in de welbekende collectie Bodel Nijenhuis⁴. Hoewel pas toen onder de aandacht gebracht, was zij in oudere literatuur niet onbekend en had zij zelfs een zekere reputatie. Niemand minder dan Abraham Ortelius beschrijft de kaart in zijn bij het *Theatrum Orbis Terrarum* behorende 'Catalogus Auctorum', voor het eerst in de editie van 1579: 'Martinus Carol. Cresfeldt, Huius Isalae Rheni fluminis ostij delineatiuncula prostat'.⁵ In het midden van de 17de eeuw noemt de Deventer dichter-predikant en stadshistoricus Jacob Revius de kaart in zijn bekende stadsgeschiedenis *Daventria Illustrata*⁶. Nadat hij onder het jaar 1557 een in dat jaar in Deventer uitgegeven rekenboekje van dezelfde Martinus Carolus Cresfeldt heeft beschreven, zegt Revius: 'Extat ejusdem Cresveldi exigua Charta topographica fluvii Isalae cum annexis' (Er bestaat ook een onbetekenende kaart van de rivier de IJssel met de omgeving van dezelfde Cresfeldt).

1. Kaart van de IJssel door M.C. Cresfeldt, vervaardigd tussen 1555 en 1565 (foto: Museum De Waag, Deventer).

2. Titelpagina van het in 1577 uitgegeven rekenboekje, met het portret van de auteur M.C. Cresfeldt (foto: Universiteitsbibliotheek, Leiden).

De auteur

Revijs zegt van Cresfeldt dat deze een rekenschool in Deventer had geopend: *'qui Arithmetices in urbe Daventriensi ludum aperuerat'*. Revijs schrijft verder dat het rekenboekje in de landstaal was geschreven (*lingua vulgari*) en werd uitgegeven door de Deventer drukker Dirck van Borne. Ook vermeldt hij een latere, te Rees verschenen uitgave van Dirck Wyli(c)x van Xanten.

De eerste uitgave van het rekenboekje is niet bewaard gebleven, wel een latere. Die latere editie bevestigt Revijs' mededelingen volkomen. Het colofon luidt: *'Ghedrukt toe Reesz By my Derick Wijlicx Van Santen. Nae 't Exemplae / twelck Ghedrukt was toe Deuenter by Derick van den Borne'* (afb. 2). De voorrede is overgenomen uit de eerste uitgave en 24 juni 1557 gedateerd, exact de datum die ook Revijs vermeldt. Derick Wijlicx had de eerste uitgave misschien al in 1566 leren kennen, toen hij in Deventer verbleef.⁸ Het is de eerste Noordnederlandse uitgave van die aard

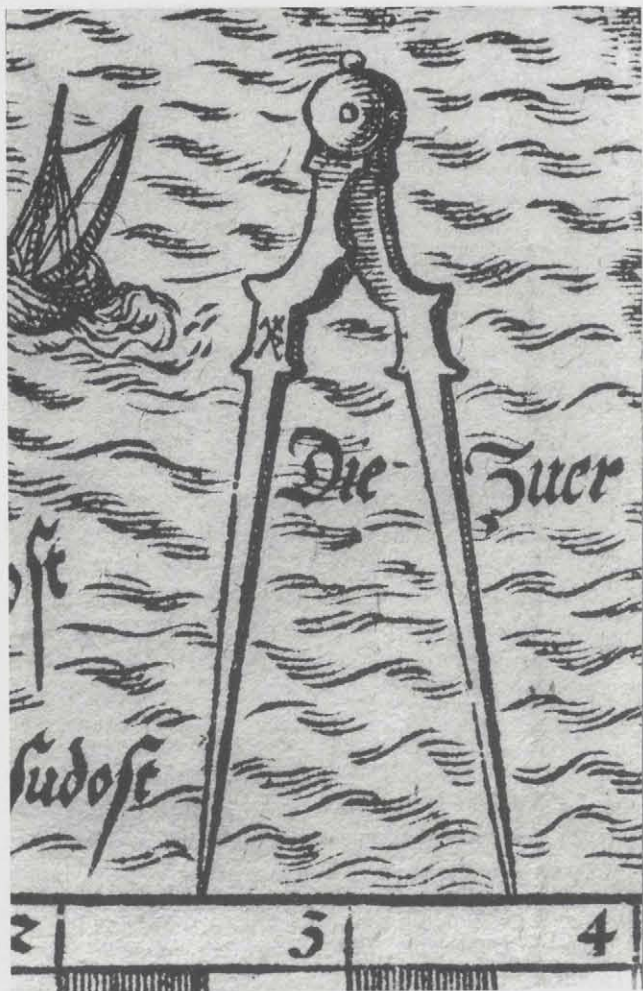
in de volkstaal en was bestemd voor het onderwijs. Dat het een zekere reputatie had blijkt uit de in 1597 geschreven aanbeveling in Valcoochs *Regel der Duytsche schoolmeesters*: *'Om Arithmetica en 't rekenen voorts te leeren C. cresvelt'*.⁹

M.C. Cresfeldt leeft voort in zijn beide uitgaven, het rekenboekje en de kaart. Over zijn verdere leven is weinig bekend. In de opdracht van het boekje aan Burge-meesters en Raad der 'Keyser Frye Anze Stadt Deventer' noemt hij zich een liefhebber der 'Frye Consten' en schrijft dat hij in 1555 'in desen Lande yerstmaels gekomen' was.¹⁰ Toen Cresfeldt in 1561 het Deventer (groot)burgerrecht kocht, woonde hij er dus al een aantal jaren.¹¹

Voor het overige kennen wij slechts enkele levensfeiten. De belangrijkste staan vermeld in een akte uit 1581 van kondschap (bekendheid) van geboorte van Johan Carle Kreitzfeldt (of Cretzfelt), opgemaakt ten behoeve van dit enige kind uit het huwelijk van mr. Marten Carle Cretzfelt en zijn wettige echtgenote Jenneken Dunckel.¹² Hierin getuigen de voormalige burens van M.C. Cresfeldt, Rycke Hoethmaicker en Johan Peterss., niet alleen van de geboorte van Johan Carle, maar verklaren ook dat vader Marten Carle *'uth dem Lande van Hessen burtigh'* (geboortig) was. Zij waren op de bruiloft van Marten en Jenneken geweest, die volgens *'oires besten ontholdens'* in het jaar 1559 had plaatsgevonden. Rycke Hoethmaicker was eigenaar/bewoner van het huidige pand Brink 20, op de hoek van de Roggestraat. Op de andere hoek van de Roggestraat en de Brink stond *'Dat Hoge Huys'* (nu Brink 21), dat eigendom was van Hans Donckel (Dunckel) alias Wellecker, de schoonvader van Cresfeldt.¹³ In dat huis zal Johan Carle dus geboren zijn.

Het trouwboek van de Deventer Onze-Lieve-Vrouwekerk vermeldt dat in de loop van het jaar 1558 Cresfeldt trouwde met een Jenneken. Zij heet daar echter Jenneken van Wetten.¹⁴ Om misverstand te voorkomen: het is gebleken dat Cresfeldt tweemaal achtereens met een Jenneken getrouwd is geweest. Het huwelijksgenot met de eerste Jenneken is maar van korte duur geweest, want de bruid overleed nog in het jaar van de huwelijksluiting (1558). Op 6 oktober 1558 namelijk verklaarde Grieta van Wetten dat Mr. Marten Carolus Cresfeldt, weduwnaar van haar zuster Johanna, de haar toekomende erfenis had uitbetaald.¹⁵ De hierboven aangehaalde getuigenis dat Cresfeldt in 1559 zou zijn getrouwd met Jenneken Donckel kan gestand worden gedaan, er van uitgaande dat hij kort na het overlijden van zijn eerste vrouw is hertrouwd met een vrouw met dezelfde voor-naam.

Cresfeldt is vóór 3 december 1565 overleden. Een akte van die datum spreekt van *'die naegelaeten weduwe van zaligen Meister Marten Cretzfeldt'*.¹⁶ Zijn weduwe overleefde hem vele jaren en leefde nog op 15 juli 1591, toen zij als *'Johanna Donckels nhagelatene wed. van zal(igen) Martin Carolus Cresfeldt ores alders 45 jaren'* een getuigenverklaring aflegde.¹⁷ Gelet op haar leeftijd van 45 jaar in 1591 (en dus geboren in of rond 1546) was zij veel jonger dan de rekenmeester, die al was overleden toen zij nog geen twintig jaar oud was. Ook al zou Johanna haar leeftijd in 1591 hebben ge-flatteerd of niet exact meer hebben geweten, feit blijft dat zij wel uitzonderlijk jong met Cresfeldt trouwde.

3. Merk op het linker been van de passer op Cresfeldts kaart (foto: Museum De Waag, Deventer).

Johanna (Jenneken) Donckel was een dochter van Hans Donckel alias Wellecker (Wallicke)¹⁸, die evenals zijn latere schoonzoon afkomstig was uit Hessen.¹⁹

Datering en uitgever

Fockema Andreae dateerde de kaart op 1557, maar zette het jaartal tussen haakjes. Hij leidde het jaartal af van Revius, maar die zegt alleen dat Cresfeldts rekenboekje in dat jaar verscheen. Toch kan Fockema Andreae de plank nooit ver misslaan, want uit de schaarse gegevens van Cresfeldts levensloop is af te leiden dat de kaart van de IJsselloop tussen 1555 en 1565 is verschenen.

De naam van de uitgever wordt niet vermeld. Op zoek (tevergeefs overigens) naar een naam of monogram van de houtsnijder leidt de aandacht van de beschouwer al snel in de richting van de passer, die op zijn linker been een duidelijk waarneembaar merk vertoont (afb. 3).²⁰ Verrassend is vervolgens de ontdekking dat dit merk overeenkomt met het merk dat de beroemde Deventer kaartgraveur Joannes van Doetecum op een kaart uit 1588 graveerde in een passer die hij waarschijnlijk zelf vasthoudt (afb. 4).²¹ Al eerder figureerde het merk in een passer op de door Ioannes en zijn broer Lucas van Doetecum (à Duetecum) gesigioneerde kaart van het bisdom Münster, die 1569 is gedateerd en later werd op-

genomen in Gerard de Jode's *Speculum Orbis Terrarum* (afb. 5). 'T'merck van Mr. Johan van Deutecum den ouden' komt in handgetekende vorm voor onder diens in 1605 opgemaakte testament (afb. 6) en vormt daardoor het onomstotelijke bewijs voor de identificatie.

Zou Cresfeldts kaart zijn gesneden door Van Doetecum, wiens vroegst gesigioneerde werk van 1559 is, maar die waarschijnlijk al in 1554 graveerde?

Twee kanttekeningen dienen te worden gemaakt. In de eerste plaats werden alle gedrukte kaarten en prenten van de Van Doetecums tot omstreeks 1575 in Antwerpen vervaardigd en uitgegeven. Daartegenover staat dat bekend is dat zij van tijd tot tijd weer in Deventer opdoken en dat Joannes bijvoorbeeld in 1567 een kaart van een deel van de IJssel met de Epserwaard bij Deventer tekende.²² De tweede kanttekening betreft het gegeven dat de Van Doetecums altijd graveerden of etsten (beter gezegd: zij gebruikten beide technieken voor één en dezelfde kaart of prent) en zich - voor zover tot nu toe bekend - nooit van de houtsnedetechniek hebben bediend. De handvaardigheid, benodigd voor het houtsnijden is een andere dan die voor etsen of graveren in koper. Toch moet men in ogenschouw nemen dat bekend is dat de beroemde tijdgenoot Dirck Volckertsz. Coornhert eerst houtsnedes vervaardigde, alvorens uitsluitend als graveur verder te gaan.²³ Wij moeten bedenken dat juist rond het midden van de 16de eeuw de voorkeur voor graveren en etsen sterk groeide ten opzichte van de als verouderd beschouwde houtsnedetechniek. Het is daarom niet ondenkbaar dat een houtsnijder zich omvormde tot een etser/kopergraveur. Een andere mogelijkheid is dat (één van de) Van Doetecum(s) het manuscript van Cresfeldt heeft (hebben) omgewerkt tot een pasklaar ontwerp voor een andere houtsnijder.

Gelet op de centrale plaats die Deventer letterlijk en figuurlijk inneemt op deze kaart, is het niet onwaarschijnlijk dat de kaart niet alleen in Deventer is ontworpen, maar er ook is gesneden en uitgegeven. De Van Doetecums gaven in die tijd zelf nog geen kaarten uit, verbleven meer in Antwerpen dan in Deventer en komen daarom nauwelijks in aanmerking als uitgevers. Omdat sprake is van een houtsnede, welke techniek vooral voor boekillustraties werd gebruikt, kan ook één van de Deventerse boekdrukkers als uitgever hebben gefungeerd. Misschien Dirck van Borne, die ook Cresfeldts rekenboekje uitgaf?

De kaartinhoud

Als Fockema Andreae schrijft dat Cresfeldts kaart niet veel meer geeft dan de Gelderland-kaart van Jacob van Deventer, bedoelt hij te zeggen dat Cresfeldt nauwelijks toponiemen weergeeft die niet bij Jacob van Deventer voorkomen. Uit de spelling van veel namen is echter af te leiden dat Cresfeldt niet zomaar Jacob van Deventer kopieerde. Een veel directere bron noemt Fockema Andreae niet. Hem is dat niet aan te rekenen, want deze bron werd pas in 1957 voor het eerst uitvoerig besproken. Wij bedoelen de Gelderland-kaart van Christiaan Sgroten, waarvan de eerste editie in 1563 verscheen.²⁴ Van die uitgave is geen exemplaar meer bekend, wel een heruitgave uit 1601, die het kaartbeeld waarschijn-

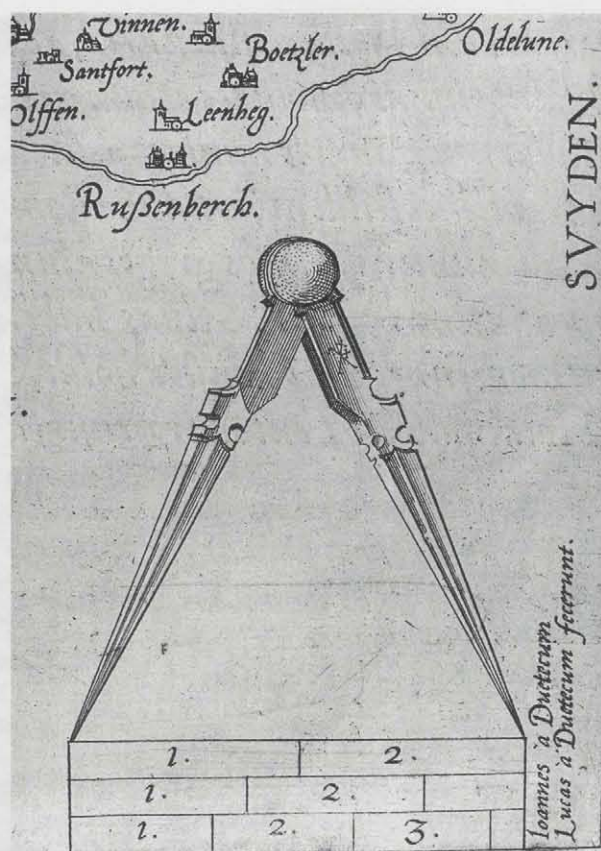
lijk ongewijzigd weergeeft. De eerste editie van deze kaart verscheen in 1563 of 1564 bij Hieronymus Cock te Antwerpen, dezelfde uitgever voor wie de gebroeders Van Doetecum veel hebben gegraveerd. De heruitgave van 1601 heeft het adres 'Au Palais a Paris/ Paul(es) de la Houue excud. 1601'. De Parijse uitgever Paul de la Houue kwam tot een heruitgave, nadat hij de koperplaten van Hieronymus Cock had verworven na het overlijden van diens weduwe op 23 december 1600 in Antwerpen.²⁵ De na haar dood opgemaakte boedelinventaris vermeldt 'VI coperen plaeten van (den) caerte van Gelderlant'.²⁶ De titel van de kaart in zes bladen -ongetwijfeld de oorspronkelijke titel van 1563- luidt: NOVA CELEBERRIMI DVCATVS GELDRIAE, COMITATVSQVE ZVTPHANIAE ET FINITIMORVM LOCORVM, / POST ALIORVM OMNIVM EDITIONES LONGE ABSOLVTISSIMA DESCRIPTIO..., vertaald: Nieuwe en na uitgaven van alle vroegere kartografen verreweg de meest volledige kaart van het zeer vermaarde hertogdom Gelderland en het graafschap Zutphen en van aangrenzende gebieden....²⁷ In deze titel ligt een verkapte kritiek op onder meer Jacob van Deventer besloten.

Een vergelijking wijst snel uit dat Cresfeldt aan Sgroten ontleende en niet aan Jacob van Deventer.

Cresfeldt:	Sgroten:	Van Deventer:	Thans:
Doerspijck	Doerspijck	Doerspeet	Doornspijk
Veessen	Veessen	Wesere?	Veessen
Vasen	Vasen	Voijsen	Vaassen
Oen	Un	Oeijen	Oene
Honnep	Thonnep	Hennep	(Ter) Hunnepe
Embrick	Embrick	Emmerijck	Emmerich
Dingen	Dungen	Dingden	Dingden

4. Merk op het rechter been van de passer op de kaart van de Zeventien Provinciën uit 1588, met waarschijnlijk Jan van Doetecum zelf (foto: Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Rotterdam).

5. Merk op het rechter been van een passer op de kaart van het bisdom Münster, gesigeneerd door Ioannes en Lucas à Duetecum. (foto: Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Rotterdam).

Bovendien vermeldt Cresfeldt net als Sgroten de naam 'Tolhuus' [= Tolkamer], de plek waar de IJssel zich van de Rijn afscheidt, waar Van Deventer 'Lobick' [= Lobith] heeft staan. Opmerkelijk is ook dat Cresfeldt veel heuveltjes tekent die ook bij Sgroten voorkomen. In theorie is het natuurlijk mogelijk dat Cresfeldt niet aan Sgroten ontleende, maar andersom. Waarschijnlijk is dat niet, want het was Sgroten, die echt terreinwerk heeft verricht en al in 1557 op de Veluwe aan het meten was. In 1559 had hij een (manuscript)kaart van Gelderland gereed. Van Cresfeldt daarentegen is geen enkel karteringswerk bekend.

Het stadsvignet van Deventer staat centraal. De grote Noordenbergtoren, de Lebuinustoren met zijn eenvoudige middeleeuwse kap en de Bergkerk met zijn twee torens zijn duidelijk waarneembaar. Opvallend is echter dat de ontwerper een brug midden voor de stad tekende, die daar pas in 1600 zou komen. Sgroten tekent de brug correct, links voor de stad, ter hoogte van de Noordenbergtoren.

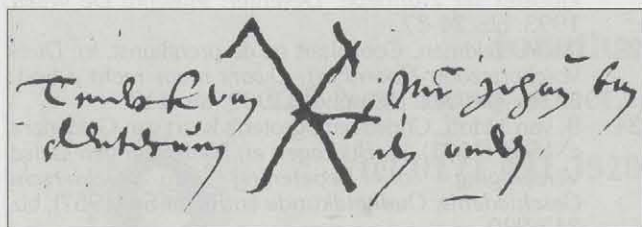
Een exemplaar in Arnhem

Tijdens een onderzoek enkele jaren geleden in het voor Deventer zo interessante familiearchief Van Rhemen, dat in het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem berust, trof ik in de catalogus van de daarbij behorende bibliotheek de volgende beschrijving aan: *Egentlicke*

*Beschrijvinghe des IJsselstrooms sampt ittelicken om-liggenden steden enz., een kaart door Anton de Grave te Deventer.*²⁸ Raadpleging van het origineel wees uit dat hier sprake is van verwarring. De titel van die afdruk is nogal verminkt (door beschadiging van het houtblok?), vooral rechtsboven, waardoor de naam van de auteur nog maar voor een klein deel te lezen is. Omdat ik het exemplaar in Leiden al kende, was het niet moeilijk de Arnhemse kaart te herkennen als Cresfeldt-kaart. Het pedigree van dit exemplaar gaat terug naar Deventer, want hoewel het familiearchief-Van Rhemen in 1907 vanuit de Geldersche Toren onder Spankeren naar Arnhem werd overgebracht, is het in de 17de eeuw in Deventer gevormd door het daar wonende patriciërsgezicht van die naam. De toeschrijving aan De Grave is begrijpelijk, omdat het nu Arnhemse exemplaar linksboven een handgeschreven aantekening in 17de-eeuws schrift heeft: '1638. dr anton. de Grave phil. med. mathem. davertr(iensis)'. Deze aantekening heeft echter niets met de kaartinhoud te maken. Dr. Antonius de Grave was in de tijd van de Van Rhemens stadsdokter van Deventer en is vooral bekend geworden als samensteller van de Deventer almanak vanaf 1618 tot aan zijn dood in 1643. De kaart ligt los voorin een band met platen uit de *Geldersse Geschiedenissen* van Arend van Slichtenhorst (1653-1654). Daar ligt ook een uit Deventer afkomstige tekening die in precies dezelfde hand (van Van Rhemen?) het opschrift heeft 'Het Kourhuis op den teuge bij deventer (...)'.²⁹

Een kopie in Leiden

In de collectie-Bodel Nijenhuis, waar zoals gezegd een exemplaar van Cresfeldts kaart berust, wordt ook een kopie bewaard (afb. 7).²⁹ Deze kopie is eveneens een houtsnede en het formaat is bijna gelijk: 11,3 x 34,3 cm. Niet alleen het kaartbeeld, maar ook de versiering, zoals de passer (zonder merk!) en de twee scheepjes in de Zuiderzee zijn overgenomen. Meest in het oog vallend verschil vormt het eiland in de Zuiderzee, waar de passer dwars doorheen gaat met de plaatsnamen 'Emeloort' en 'Ens'. Meerdere geografische namen zijn wat anders gespeld, zonder dat van grote verschillen kan worden gesproken, bijvoorbeeld: Wilsem in plaats van Wilsen bij Cresfeldt [= Wilsum], Heine/ Heijnde [= Heino], Welsum/Welsen [= Welsum], Doornspijk/Doerspijk [= Doornspijk]. De namen op de kopie klinken de hedendaagse beschouwer wat moderner in de oren. Dat geldt ook voor 'Genemuiden' in plaats van het verouderd rakende 'Geelmuden'. Niet alleen een enkele

6. Merk getekend door 'Mr. Johan van Deutecum den ouden' onder zijn testament uit 1605 (foto: Gemeentearchief, Haarlem).

plaatsnaam zoals 'Steenwijkerwolt' is nieuw, ook enkele wateren zijn toegevoegd of anders getekend: stroompjes bij 'Steenwyk', 'Brevoort' en 'Grol' en een weterring ten westen van 'Raelte' zijn er bij gekomen, terwijl de vier eilanden in deltamonding van de IJssel anders zijn weergegeven. De 'Schipbeke', die bij Deventer via de haven in de IJssel stroomt is voor het eerst getekend. Een reeds door Cresfeldt getekend water is nu van naam voorzien: 'De Vechte', terwijl een bij Cresfeldt al getekend kloostersymbool bij Oene is voorzien van de naam 't Klooster' (bedoeld wordt het klooster, dat bij Sgroten 'Nazareth' heet). Nieuwe namen op de kopie zijn 'Brevoort' [= Bredevoort], 'Dynxper' [= Dinxperlo] en 'Lichtenvoort' [= Lichtenvoorde]. Kennelijk om ruimte te creëren voor deze nieuwe namen zijn 'Vrageren' [= Vragender] en 'Dingen' [= Dingden] verdwenen.

De meest wezenlijke noviteit is het gebruik van een viertal vestingsymbolen in de vorm van sterreschansen, die op Cresfeldts kaart helemaal niet voorkomen. Drie van de vier vestingsymbolen bevinden zich in het noorden van Overijssel langs de Zuiderzee, voorzien van de plaatsnamen 'Kuinder' [= Kuinre], 'Blokzijl' en 'Swartesluis' [= Zwartsluis]. Cresfeldt vermeldt 'Kunder' en 'Zwartesluis' met het normale dorpsymbool, Blokzijl komt bij hem niet voor. Het vierde vestingsymbool bevindt zich op de plaats waar de Rijn zich splitst in Rijn en Waal. Cresfeldt heeft daar een waard getekend bij 'Tolhuus', terwijl de anonieme kopie geen eilandje geeft, maar een landtong met in de uiterste punt het vestingsymbool, waarboven de naam 'Shinken Sch'. Bedoeld wordt de Schenkenschans. Deze schans is genoemd naar legeraanvoerder Maarten Schenck van Nydeggen (ca. 1540-1589) en werd in 1586 aangelegd ter bescherming van de Republiek naar ontwerp van Adriaen Antonisz. van Alkmaar.³⁰

Wat betreft de ontwikkelingen in het noorden van Overijssel, in 1580 werd een schans bij Zwartsluis aangelegd, terwijl de 'vlecke den kuynder' in hetzelfde jaar werd beschansd. Blokzijl werd in 1581 voorlopig omwaid.³¹

Deze gegevens tonen aan dat de kopie van na 1586 dateert. Misschien is zij pas tegen de eeuwwisseling gemaakt, want de Schenkenschans komt op andere gedrukte kaarten pas veelvuldig voor, nadat zij in 1599 was belegerd door Spaanse troepen en daardoor een prominente plaats in de krijgsgeschiedenis kreeg.³² Bovendien werden de eenvoudige schansen in noord-Overijssel in het laatste decennium van de 16de eeuw omgebouwd tot gebastioneerde vijf- of zeshoeken en wonnen toen aan betekenis.

Besluit

Gelet op de kaartinhoud is het niet verwonderlijk dat Fockema Andreae de kaart van Cresfeldt slechts terloops vermeldt (Revius noemde de kaart al: 'exigua' = onbetekend).

Zonder waarde is de kaart niet. Cresfeldts kaart is zorgvuldig in houtsnede uitgevoerd, waarbij veel aandacht is besteed aan de belettering (dankzij Van Doetecum?). Zij is als specimen van een gedrukte rivierkaart bijzonder: waarschijnlijk is het de oudste in de Nederlanden gedrukte rivierkaart, die bewaard gebleven is. De Cres-

7. Kopie van de kaart van Cresfeldt vervaardigd na 1586 (foto: Universiteitsbibliotheek, Leiden).

feldt-kaart is een tijdgenoot van de beroemde, in 1558 te Keulen uitgegeven Rijn-kaart van Caspar Vopell.³³ De Rijn troeft de IJssel in historisch-kartografisch opzicht af, want al in 1537 was een *Beschreibung des Rynstramss von Basel bis ghan Mentz* [= Mainz] verschenen, maar de IJssel op haar beurt overtroeft de Donau. Pas in de jaren zeventig van de 16de eeuw werd bij Gerard de Jode in Antwerpen de oudste kaart van de loop van de Donau in twee bladen uitgegeven, gegraveerd door niemand minder dan de gebroeders Joannes en Lucas van Doetecum uit de IJsselstad Deventer.³⁴

NOTEN

1. *Le Benelux. Cartographie et topographie anciennes*. Louis Loeb-Larocque, catalogue 47. Paris 1983. Nr. 58 met afbeelding (als Krefeldt).
2. Het kaartbeeld van Overijssel 1550-1850. Overzicht en gegevens, in: *Verslagen en Mededeelingen Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 55 (1939), blz. 25-61 (spec. blz. 41).
3. Jacob van Deventer's kaart van Gelderland van 1556, in: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre, Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 38 (1935) blz. 149-158.
4. Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 44 N. 79.
5. Peter H. Meurer, *Fontes Cartographici Orteliiani: Das 'Theatrum Orbis Terrarum' von Abraham Ortelius und seine Kartenquellen*. Weinheim, 1991, blz. 131-132, noemt de auteur ten onrechte: Cresfeldt. Hij beschrijft het ex. destijds bij Loeb-Larocque en beeldt dit af (Abb. 26).
6. *Jacobi Revii Daventriae Illustratae, sive historiae urbis Daventriensis, libri sex*. Leiden, 1651. blz. 322.
7. De titel luidt: *Arithmetica. Reekeninge Op den Linien unde Cyfferen/ na allerley Hantieringe. Daer by een Voergereeckent Boeckken/ van Koorne/ Wijn/ Botter un(d) Jaergelt/ Op Deuenterse Mate/ Eycke/ Gewichte unde Munte gheordiniert: Doer Martinum Carolum Creszfelt. In tijden Rekenmeyster tho Deuenter. etc. Anno Domini 1557. Allen Coepluyden seer profytelick. Anno 1577*. Een exemplaar in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, sign. 2027 E 19. Zie ook A.J.E.M. Smeur, *De Zestiende-eeuwse Nederlandse Rekenboeken*. 's-Gravenhage, 1960. blz. 32-33.
8. Gemeentearchief Deventer, Middeleeuws Archief (MA) 1, raadsprotocol 1566-1576, f. 3 dd. 6-4-1566: Schepenen en Raad hebben vernomen dat de vrouw van boekverkoper Derrick van Santhen in Deventer is bevallen en dat het kind niet is gedoopt, waarop Derrick antwoordt dat zijn vrouw te Xanten is bevallen en dat het kind daar is gedoopt.
9. Citaat overgenomen uit Smeur, 33.
10. D. Bierens de Haan, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden*. Amsterdam, 1878. Nr. XVIII, blz. 2-3. Revius: In Dedicatione ait se in hanc regionem appulisse Anno MDLV.
11. GA Deventer, MA 156b, register van verpachtingen, verleende burgerschappen 1540-1576, f. 276verso: 'burgerschap sonder weijde... Meijster Marthen van Cresfeldt XII lb. betaelt'.
12. GA Deventer, Rechterlijk Archief (RA) 6i, attestaties 1576-1585, f. 241verso.
13. A.C.F. Koch, *Het Bergkwartier te Deventer: Huizenboek van een middeleeuwse stadswijk tot 1600*. Zutphen, 1988. blz. 98-99.
14. GA Deventer, DTB 106, f. 55vs.
15. GA Deventer, RA 55s, renunciatiën 1549-1559, f. 436recto.
16. GA Deventer, RA 58, boek van de Lage Bank 1555-1577 dd. 3-12-1565.
17. GA Deventer, RA 6j, attestaties 1585-1593, f. 225recto en verso.
18. Koch 98, 160.
19. Bij het verwerven van het Deventer burgerschap gaf op hij afkomstig te zijn van 'Herssvelt' = Hersfeld in Hessen. GA Deventer, MA 156b, f.56verso (jaar 1543)
20. Het ex. te Leiden heeft op het rechter been zelfs een tweede merk, dat echter met de pen is bijgetekend, evenals een scheepje dat dwars door het been van de passer heen is getekend.
21. James A. Welu, *Cartographic Self-Portraits*, in: *Imago et mensura mundi: Atti del IX Congresso Internazionale di Storia della Cartografia* (1981), blz. 525-528, fig. 2; H.J. Nalis, Joannes van Doetecum (overleden 1605), in: *Overijsselse biografieën I*. Meppel; Amsterdam, 1990. afb. blz. 55.
22. H.J. Nalis, Het klooster Ter Hunnepe op enkele oude kaarten, in: *Zusters tussen twee beken: Graven naar klooster ter Hunnepe*. Deventer: Museum De Waag, 1993. blz. 24-27.
23. Ilya M. Veldman, Coornhert en de prentkunst, in: *Dirck Volckertszoon Coornhert: Dwars maar recht / (red.) H. Bonger [et al.]*. Zutphen, 1989. blz. 117.
24. B. van 't Hoff, Christiaan Sgroten's kaart van Gelderland c. 1564 (1601), in: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre, Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 56 (1957), blz. 212-220.
25. Isabelle de Ramaix, Paul de la Houve. Contribution à sa vie et à son oeuvre d'éditeur, in: *Le livre & l'estampe* 26 (1980) 101-102, blz. 7-69 en (17)(1981) 107-108, blz. 219-230. De Gelderland-kaart: nr. 83 (blz. 54).

26. Stadsarchief Antwerpen, Protocol notaris J. Placquet nr. 2860 (volgnr. V), f. 17verso dd. 1-3-1601.
27. Parijs, Bibliothèque Nationale, Cartes et Plans, Rés.AA 1319. 81 x 76,5 cm.
28. J.S. van Veen, *Familie Van Rhemen; Bibliotheek 16e-19e eeuw*. Arnhem, 1920, blz. 35 nr. 341.
29. Port. 44 N. 78.
30. Guido de Werd (red), *Schenkenschanz: 'de sleutel van den hollandschen tuin'* Kleve: Städtischen Museum Haus Koekkoek, 1986. blz. 39.
31. *Atlas van historische vestingwerken in Nederland: Deel IIa: de provincie Overijssel*. Z.pl.: Stichting Menno van Coehoorn, z.j.
32. De Werd, 42.
33. H. Michow, Caspar Vopell und seine Rheinkarte vom Jahre 1558, in: *Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* 19 (1903), blz. 217-241. Herdrukt in: *Acta cartographica* 6 (1969), blz. 311-335.
34. Eerst als losse kaart (2 bladen) met randschrift (in boekdruk) uitgegeven. Enig ex.: Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, MAPP 5830. Later als twee kaarten opgenomen in De Jode's 'Speculum Orbis Terrarum' (1578 en 1593).

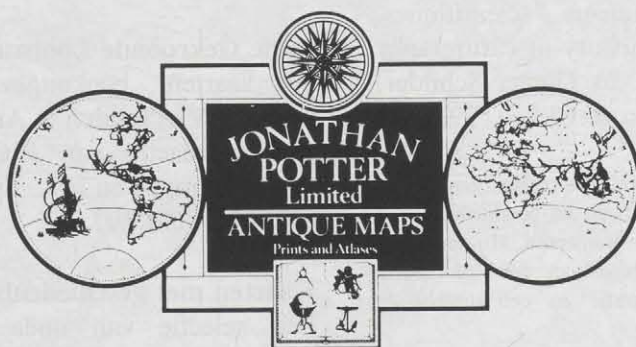
SUMMARY

Cresfeldt's map of the River IJssel from the middle of the 16th century

In 1995 the Historical Museum of Deventer acquired a woodcut map of the river IJssel and its surroundings dating from the middle of the 16th century. The author is Martinus Carolus Cresfeldt, who originated from the county of Hessen (Germany) and who later worked as an arithmetician in the city of Deventer between 1555 and 1565. The map was probably published in the city of Deventer.

One of the beams of the compasses has a singular mark, which is identical to the mark used by the famous Deventer engraver Jan van Doetecum. It is not certain, however, in which way Van Doetecum was involved in the production of the map. As far as we know Van Doetecum only worked as an etcher and as a copper engraver, not as a woodcutter.

The names of the places on this river map are for a great deal similar to a map of Guelders, first published in 1563-1564 in Antwerp by Hieronymus Cock.

Jonathan Potter Ltd., buys and sells rare and interesting maps
of all parts of the world.

Please contact us for catalogues and stock-lists.

Jonathan Potter Ltd.,
125 New Bond Street, London W1Y 9AF, England

tel 0171 491 3520

fax 0171 491 9754

BELANGRIJKE UITGAVEN OP KARTOGRAFISCH GEBIED

Ph. Allen

Atlas der Atlassen. Kaartenmakers en hun wereldbeeld. Nederlandse bewerking: Peter van der Krogt Rijk geïllustreerd. 160 p.
ISBN 90 6194 168 7 f 99,-

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheyde koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes géographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.
ISBN 90 6194 098 2 f 159,-

Marcel Destombes (1905-1983)

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.
ISBN 90 6194 485 6 f 318,-
Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman

Miscellanea cartographica
Contributions to the history of cartography. Ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.
ISBN 90 6194 167 9 f 212,-
Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Peter van der Krogt

Globi Neerlandici. The production of globes in the Low Countries. Rijk geïllustreerd. 663 p.
ISBN 90 6194 138 5 f 900,-
Met kartobibliografie van globes vervaardigd in de Nederlanden van ca. 1525-1800.

Peter van der Krogt, Marc Hameleers en Paul van den Brink

Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden. Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands. 418 p.
ISBN 90 6194 158 X f 69,50

A. Stimson

The mariner's astrolabe. A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6 f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlasedrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.
Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.
ISBN 90 6194 387 6 f 75,-

In de Gekroonde Lootsman

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.
Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzner Bruyns en E.K. Spits. 104 p.
ISBN 90 6194 397 3 f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.
Onder redactie van D. de Vries. 123 p.
ISBN 90 6194 377 9 f 75,-

Kunst in kaart

Decoratieve aspecten van de cartografie.
Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.
ISBN 90 6194 407 4 f 75,-

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden.

Franz Gittenberger

Kaarten, platen en staten:

C.J. Visschers *Comitatus Flandria* met randgezichten thuisgebracht

De bekende kaart met randgezichten van Vlaanderen van Claes Jansz. Visscher heeft het geheim lang bewaard, dat ze voor het grootste deel een kwart eeuw ouder is dan tot nu toe werd aangenomen (afb. 1). Waar in de literatuur - zelfs recente - deze van twee koperplaten gedrukte kaart beschreven is, heeft men niet achter-

haald dat de grootste van beide platen oorspronkelijk niet door Visscher zelf maar door de gebroeders Arnold en Hendrik van Langren is gegraveerd.¹ Het gaat dan om de veel zeldzamere kaart met twee titels, *Flandria* en *Zelandiae Comitatus*, waarop beide provincies zeer opmerkelijk in één kaartbeeld zijn samengevoegd en die

1. Kaart van Vlaanderen, uitgegeven door C.J. Visscher, waarvan de onderste strook van de sierrand op een aparte smalle koperplaat is gegraveerd.

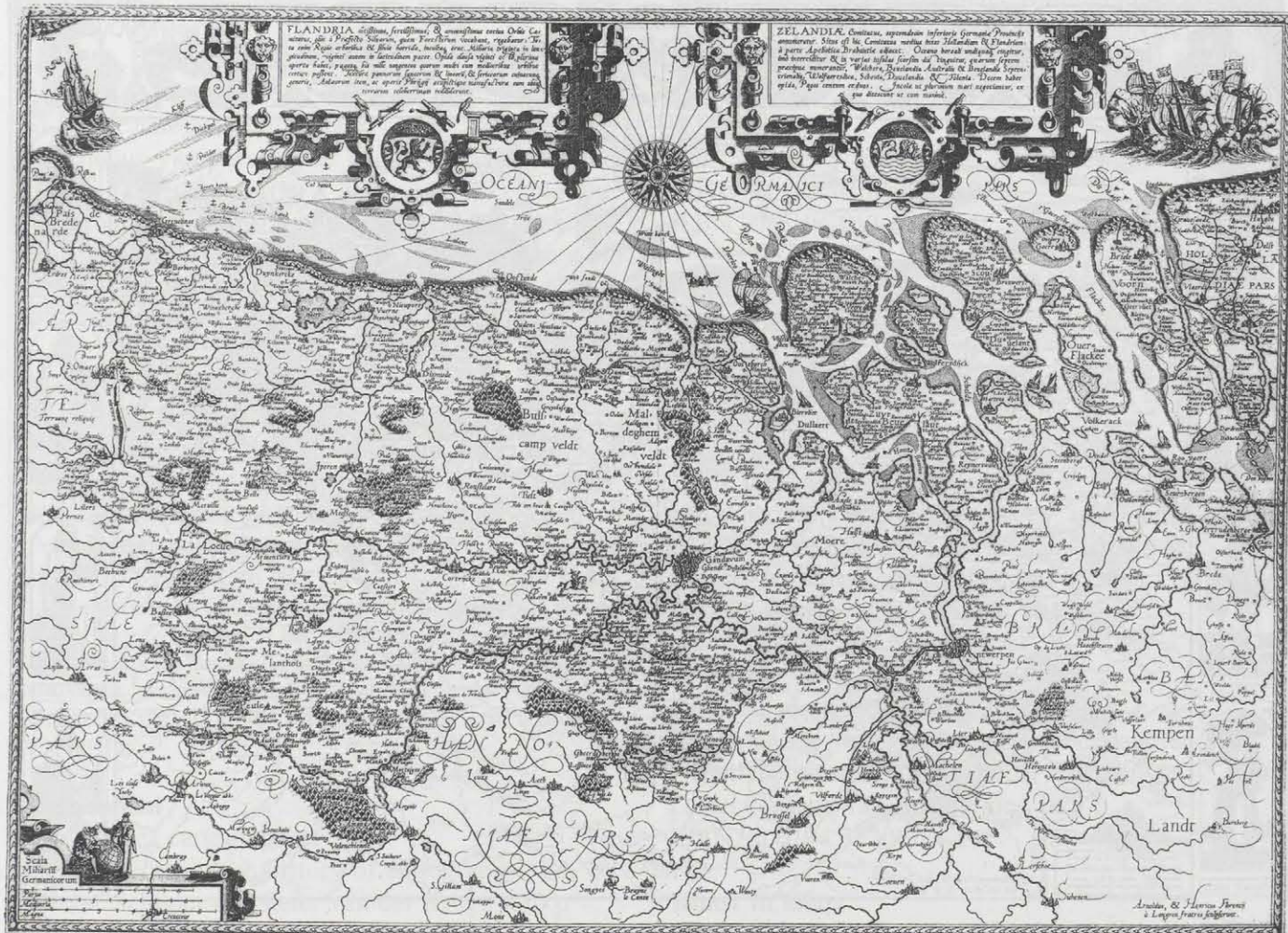
Franz Gittenberger, woonachtig te Breskens, is door zijn oorspronkelijk beroep op het spoor gekomen van de oude kartografie. Hij is zich vooral gaan interesseren voor Zeeland, waarover hij schreef in *Zeeland in oude kaarten*, en met name voor Zeeuws-Vlaanderen.

voor het eerst vermeld werd in 1866 in de eerste aflevering van de catalogus van de topografische verzameling 'Zelandia illustrata'. Later, in 1931, zal Unger hetzelfde exemplaar nog eens noemen in de catalogus van de topografische atlas van het Zeeuws Genootschap waar ze nu nog berust.²

De vijf verschillende staten van de Visscher-kaart die ik tot nu toe op het spoor was gekomen, kunnen dus nu worden aangevuld met vier oudere staten, namelijk twee van de Van Langrens, één van David de Meyne en één van Visscher zelf.

Een korte beschrijving van de in totaal negen staten laat ik hier volgen met opgave van enkele vindplaatsen.

1. Flandria ditissimus, fertilissimus et amoenissimus totius orbis comitatus... Zelandiae comitatus, septemdecim inferioris Germaniae Provinciis annumeratur... / Arnoldus et Henricus Florentii à Langren fratres sculpserunt.
- Schaal [ca. 1:575.000].
- [Amsterdam : Cornelis Claesz.?, ca. 1595].
- 40,5 x 55,5 cm.

2. Vlaanderen en Zeeland van de gebroeders van Langren (ca. 1595), de oorspronkelijke staat van de later door Visscher uitgegeven kaart.

De toeschrijving aan de Amsterdamse uitgever Cornelis Claesz. (1546/7-1609) geschiedt op advies van professor Schilder. Omdat in Zeeuwsch Vlaanderen forten nog ontbreken, lijkt een datering tussen 1590 en 1600 gerechtvaardigd. Vindplaats: Particuliere verzameling (afb. 2).

2. Geen wijziging in de titel.
- [Amsterdam : Cornelis Claesz.?, ca. 1600].

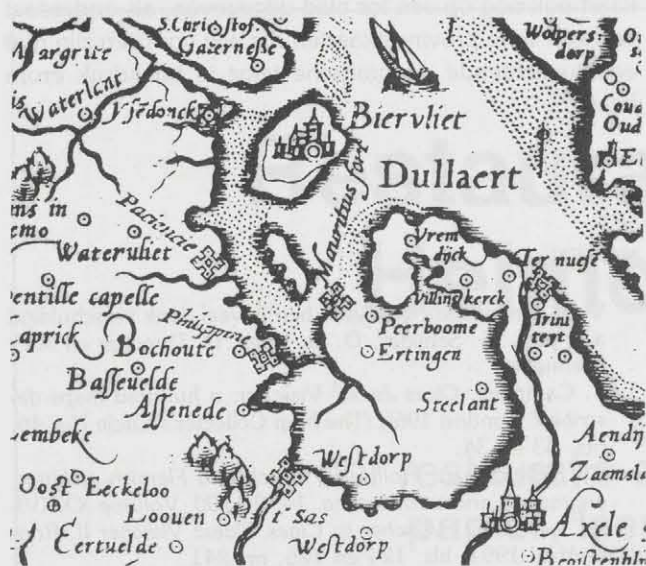
Rondom het eiland Biervliet zijn hier zes forten toegevoegd: Ysendonck, Paciencie, Philippine, 't Sas, Ter nuese en het Mauritius fort dat in 1588 werd gebouwd. Vindplaats: Zeeuwsch Genootschap, Middelburg; Universiteitsbibliotheek, Leiden (Collectie Bodel Nijenhuis) (afb. 3).

3. Geen wijziging in de titel.
- 't Amsterdam : gedrukt bij Davit de meine inde werrelt cart, [tussen 1609 en 1620].

De enige wijziging ten opzichte van de tweede staat is de toevoeging van het adres van De Meyne (1569-vóór 1620) links onder.³ Informatie over het bestaan van deze staat dank ik aan professor Schilder.

Vindplaats: Service historique de la marine, Vincennes; Biblioteca Nacional, Madrid.

4. Geen wijziging in de titel.
- 't Amsterdam : gedrukt bij Claes Jansz. Visscher inde Calverstraet in de Visscher, [ca. 1620].
Het adres van De Meyne is vervangen door dat van C.J. Visscher, de nieuwe eigenaar van de koperplaat, die aan de kaart zelf nog niets heeft veranderd.
Vindplaats: Particuliere verzameling.⁴

3. Zes forten rondom Biervliet. Detail van de tweede staat.

5. Comitatus Flandria.

- 't Amsterdam : gedrukt bij Claes Jansz. Visscher inde Calver-stræet in de Visscher, [ca. 1621].

- 45.5 x 55.5 cm.

De kaart heeft in deze staat niet alleen een geheel ander aanzien gekregen, ook inhoudelijk is er nogal het een en ander veranderd. De namen van de oorspronkelijke graveurs, de broers Van Langren, zijn verdwenen. Links, rechts en bovenaan zijn stadsgezichten en costumen toegevoegd, waarvoor brede stroken van het oude kaartbeeld en de oude titels zijn opgeofferd. Aangezien er onderaan voor deze sierrand geen ruimte meer was, is dit

gedeelte op een smalle aparte plaat gegraveerd. Vischer heeft de grenzen en namen van ambachten, casselrijen en landstreken toegevoegd, terwijl hij de kustlijnen van een arcering voorzag; ook de zandbanken zijn bijgewerkt. Het meest opmerkelijk zijn de verschillen in het westelijk Staats Vlaanderen, dat nu met een groot aantal fortten bedekt is (afb. 4 en 5). Daar het portret van de in 1621 overleden Albertus van Oostenrijk links boven in de sierrand is opgenomen moet deze staat in dit jaar of niet lang erna worden gedateerd. Van het hertogdom Brabant kennen we ook een dergelijke door Vischer uitgegeven kaart met het portret van Albertus, voorzien van het jaartal 1622.⁵ Beide kaarten zouden wel eens tegelijk uitgegeven kunnen zijn.

Vindplaats: Universiteitsbibliotheek, Leiden (Collectie Bodel Nijenhuis).

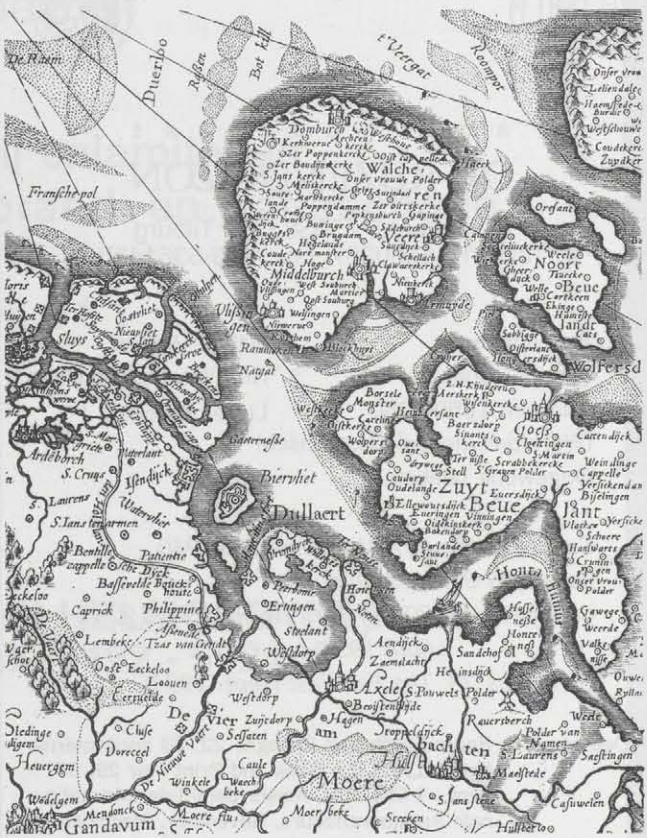
6. Geen wijziging, behalve in het jaar van uitgave: 1633.
Vindplaats: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.

7. Geen wijziging, behalve in het jaar van uitgave: 1648.
Vindplaats: Österreichische Nationalbibliothek, Wenen.

8. Geen wijziging, behalve in het jaar van uitgave: 1650.
Vindplaats: Universiteitsbibliotheek, Leiden (Collectie
Bodel Nijenhuis).

9. Geen wijziging, behalve in het jaar van uitgave: 1652.
Vindplaats: British Library, Londen (Map Library).

Zeeland voorgesteld met het westen boven, zoals op de hier behandelde kaart, komt niet zo vaak voor. Een van

4 en 5. Staats Vlaanderen, zoals voorgesteld op de eerste staat van de Van Langrens (ca. 1595) en op de aangepaste versie van Claes Jansz. Visscher, staat 5 (ca. 1621).

6. Zeeland uit Guicciardini's beschrijving van de Nederlanden (1609), een navolging van een deel van de Van Langren/Visscher-kaart

meest bekende gevallen is het kaartje uit de eerste Noordnederlandse editie van Guicciardini's beschrijving van de Nederlanden, door Cornelis Claesz. in 1609 te Amsterdam uitgegeven, in welk boek het nog vele herdrukken zou beleven. (afb. 6) Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Claesz. daarvoor de Van Langren kaart met de twee titels als voorbeeld heeft gekozen, waarvan hij alleen het gedeelte dat Zeeland beslaat liet kopiëren. Het is een nogal slordige navolging geworden omdat er heel wat plaatsnamen vergeten zijn. Claesz. heeft deze

kaart ook nog op een los blad uitgegeven, als onderdeel van een serie provinciekaarten die alle voorzien zijn met een toelichtende geografische tekst in boekdruk erom heen.⁶

NOTEN

- * Voor aanvullende gegevens ben ik veel dank verschuldigd aan prof. G. Schilder, D. de Vries, D. Duncker en A.F. Wennekes.
1. T. Campbell, *Claes Jansz. Visscher: a hundred maps described*. London 1968 (The Map Collector's Circle No. 46, nrs. 33 en 34).
Ch. Schuckman, *Hollstein's Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700. Volume XXXVI-II Claes Jansz. Visscher to Claes Claesz Visscher II*. Roosendaal 1991. blz. 124 en 125, nr. 241.
H.A.M. van der Heijden, *Atlas Iprensis, 1570-1639*. In: *Caert-Thresoor* 14 (1995), blz. 33, nrs. 61 en 62.
 2. M.F. Lantsheer en F. Nagtglas, *Zelandia illustrata. Eerste deel*. Middelburg 1879. blz. 20.
W.S. Unger, *Catalogus van den historisch-topografischen atlas van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Eerste deel*. Middelburg 1931. blz. 12 nr. 66.
 3. J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630*. Nieuwkoop 1974. blz. 362-364.
 4. Van der Heijden, *Atlas Iprensis*, nr. 62.
 5. Van der Heijden, *Atlas Iprensis*, nr. 39.
 6. G. Schilder, *Monumenta cartographica neerlandica I*. Alphen aan den Rijn 1986. blz. 36.

antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8 - 5038 DH - Tilburg
Tel.: 013-5360337. Fax: 013-5361450

* Brabantica	* Nabije Oosten
* Verre Oosten	* Niet-Westerse boeken
* Atlassen 1850-1950	* Livres tabous
(Wereld-Nationaal-Thematisch)	
* Ongewone boeken	

Catalogus 35: 267 Atlassen 1840-1940

Catalogus 36: Nudismus

Catalogus 37: 80 Egyptian Books 1820-1900
(juni 1994)

Catalogus 38: The Far East (sept. 1994)

Deelnemer: Beurs Eindhoven Cognac 22, 23 april/International ILAB/LILA Book and Print Fair 29, 30 Sept., 1 Oct. RAI, Amsterdam/3-de Internationale Antiquairebeurs, November, Mechelen.

PAULUS SWAEN OLD MAPS & PRINTS

PLEASE VISIT OUR BOOTH AT

California Book Fair - L.A. Febr.16-18

Miami Map Fair - Febr.24-25

Maastricht TEFAF Antique Fair, March 8-17

New York Book Fair, April 18-21

London, IMCoS Mapfair - June 23

Amsterdam, PAN Antique Fair - October 3-13

Boston Book Fair - November

or our gallery in

Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands,

Tel +31-40-2853571 - Fax +31-40-2854075

or

Belleair Beach, FL 34634, USA

Fax +1-813-596 8734

By appointment only.

FINE AND RARE MAPS, ATLASES AND GLOBES
OF ALL PARTS OF THE WORLD.

Urgently require atlases, globes and early maps of the world,
Western Hemisphere, South East Asia. Decorative Low Countries.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament

- boeken in leer en perkament
- charters en zegels
- prenten en tekeningen
- kaarten en affiches
- massaconservering
- vrijblijvende offertes

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

Facsimile-uitgave van

**DE KRIJGSSPELKAART
VAN
AMERSFOORT EN OMGEVING
(1910-1913)**

schaal 1 : 10.000

**26 kaartbladen van 50 x 60 cm
in full-color
op 250 grams papier
in een portefeuille
f 390,-**

losse bladen f 20,-

De kaart, één van de mooiste uitgaven op kartografisch gebied, verscheen in 1913 in een oplage van 200 exemplaren en was bedoeld voor militaire oefeningen binnenskamers.

De krijgsspelkaart bevat de volgende bladen: 1. Naarden-Huizen, 2. Blaricum-Laren, 3. Hilversum-Laren, 4. De Vuursche, 5. Maartensdijk, 6. Bilthoven, 7. De Bildt, 8. Gooise Maatlanden, 9. Eemnes Buiten, 10. Eemnes Binnen, 11. Baarn, 12. Soest, 13. Soesterberg, 14. Zeist-Austerlitz, 15. Spakenburg, 16. Bunschoten, 17. Zeldert-Zevenhuizen-Coelhorst, 18. Amersfoort, 19. Oud Leusden, 20. Piramide van Austerlitz, 21. Nijkerkerpolder (Ark), 22. Nijkerkerpolder (Holk), 23. Hoogland-Buurtsdijk, 24. Amersfoort-Hoevelaken, 25. Hamersveld, 26. Woudenberg.

Voor meer informatie, zoals gegevens over de geschiedenis van de kaart, een bladwijzer en bestellingen, kunt U zich wenden tot **Henk Schaftenaar** tel. (035) 694 68 60 van de Stichting VIJVERBERG, Gansoordstraat 16, 1411 RH Naarden.

'De Dresdener Atlas': een verzameling zestiende-eeuwse plattegronden

Inleiding: vondst en facsimile

Eind 1993 bezocht Paul Baks in het kader van zijn promotieonderzoek naar Friese stukken uit de periode 1490-1515 het archief van de Saksische hertogen in het Sächsisches Hauptstaatsarchiv te Dresden. Hij werd bij die gelegenheid door dr. Hans Brichzin gewezen op de aanwezigheid in een ander deel van dit archief, van een 16de-eeuwse atlas met 42 getekende kaarten van 40 steden, dorpen en forten in de Nederlanden¹. Voor Friesland is deze atlas van bijzondere betekenis omdat een groot aantal plaatsen uit deze provincie erin is afgebeeld. De Ottema-Kingmastichting en het Boersma-Ademafonds, beide in Leeuwarden gevestigd, hebben op zich genomen de studie naar de betekenis en inhoud van de plattegronden, alsmede de uitgave in facsimile van de 'Dresdener atlas' te financieren. Het Rijksarchief in Friesland zal als uitgever fungeren. Voor het onderzoek en de publikatie is ondergetekende aangetrokken, terwijl Baks als 'ontdekker' van de atlas zich zal bezighouden met de vervaardiging, herkomst en omzwervingen van de atlas.

Eerste indrukken

De kaarten zijn naar het zich laat aanzien getekend door een voorshands onbekende Italiaanse kartograaf, die - al dan niet onderbroken - gedurende een lange tijd in de Nederlanden actief moet zijn geweest. Voor het geheel kunnen wij een datering tussen 1568 en ca. 1585 aanhouden. Een en ander valt op te maken uit het voorkomen van de in 1568 opgeworpen vesting Delfzijl en de aanwezigheid van een groot aantal Zuidnederlandse steden, die vrijwel alle tussen 1578 en 1585 in handen van de Spaanse landvoogd Alexander Farnese hertog van Parma vielen. De getekende plattegronden van redelijk groot formaat (43 x 58 cm) betreffen in zestig procent van de gevallen steden, forten en een klooster (Lidlum) 'in Frisia'. De resterende kartografische schetsen behelzen enkele steden in het zuidwesten van de toenmalige Nederlanden, variërend van 's-Hertogenbosch in het noorden tot Cambrai (Kamerijk) in het zuiden. Hier vinden we toevoegingen als 'in Hannonia, Artesia, Zelandia, Flandria' en 'Brabantia'. De toevoeging 'in Frisia' kan worden gezien als een pars pro toto voor Noordoost-Nederland (Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel), dat enigszins te vergelijken is met de Spaanse uitdrukking 'Flandes'

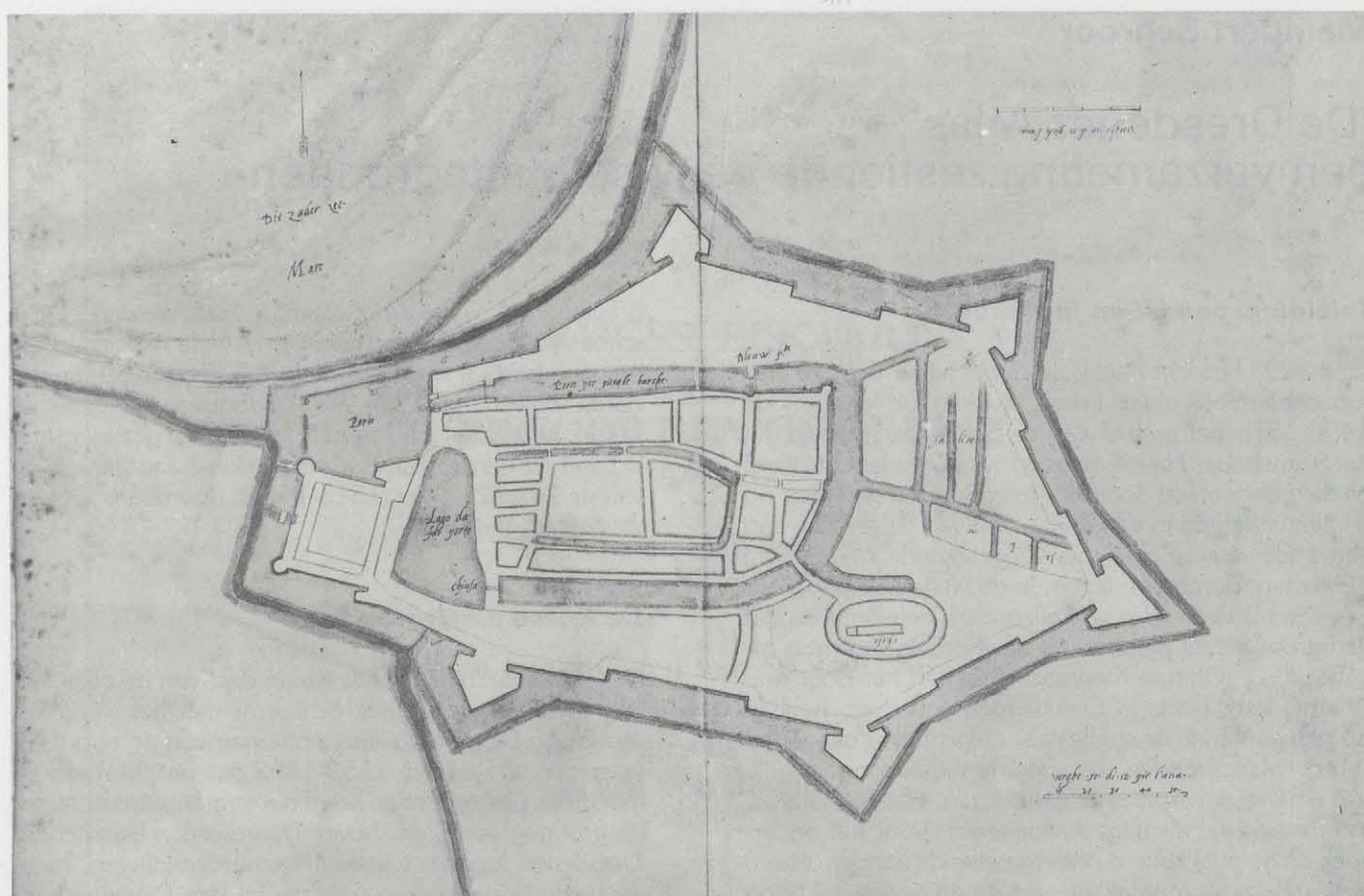
(Vlaanderen) voor de Zeventien Nederlanden. Daar komt bij dat de gebieden waarop deze plattegronden betrekking hebben sinds 1528 c.q. 1536 door een en dezelfde Habsburgse/Spaanse stadhouder werden bestuurd. In zijn titulatuur werd Friesland, dat gezien vanuit Brussel de eerste Habsburgse aanwinst aan gene zijde van de Zuiderzee was (1515-1524), doorgaans als eerste gewest genoemd.

De Friese plattegronden

De Friese kaarten, die het eerste deel van de atlas vormen, vertonen weinig overeenkomst met het werk van Jacob van Deventer, wiens opnamen van de noordelijke steden uit de jaren 1559-1562 dateren. Vergeleken met diens plattegronden komt het stratenpatroon tamelijk grof gegeneraliseerd over. Daarentegen bevatten de 'Dresdener' kaarten toevoegingen (uitbreidingen, nieuwe verdedigingswerken e.d.) die bij Van Deventer ontbreken. We noemen het in 1569 aangelegde kasteel aan de zuidrand van de stad Groningen en de in 1572 tot driehoekig ravelijn omgebouwde sterkte voor de Vrouwenpoort in Leeuwarden. Een essentieel verschil met Van Deventer toont de plattegrond van Harlingen (ill.). Ze levert het bewijs dat het volgens Schotanus en Obreen veel later uitgevoerde op 6 september 1565 verleende octrooi tot stadsuitbreiding, direct na 1565 moet tot stand gebracht zijn, in plaats van pas in 1579/1580². Naderhand werd dit gewijzigd en vonden verdere uitbreidingen plaats, o.a. met de Zuiderhaven. Opmerkelijk zijn eveneens de op de kaart met 'saline' aangegeven zoutketen, waaraan de Zoutsloot herinnert en die op deze plek in de latere binnenstad nog tot in onze eeuw gevestigd zouden blijven.

De overige Friese plattegronden tonen weliswaar een schetsmatige topografie, maar hebben gezien de wijze van inkleuring het karakter van nette, dat wil zeggen afgewerkte plattegronden. Het betreft hier merendeels nieuwskaarten die ten doel hadden verslag te doen van krijgshandelingen. De atlas bevat naast een viertal dergelijke kaarten van steden (Kuinre, Sloten, Stavoren en Dokkum), ook plannen van vlekken, dorpen en fortificaties (Lemmer, Makkum, Berlikum, Dronrijp, Koudum/Galamadammen, Klooster Lidlum), waarvan tot op heden geen 16de-eeuws materiaal bekend was. In het geval van Berlikum, Lemmer en Sloten geven ze ook van de nabije omgeving een gedetailleerd, zij het ietwat gestileerd beeld. Zij doen verslag van de schermutselingen van de Waalse en 'Duytsche' troepen van Caspar di Robles, op verschillende kaarten ook wel Beli, of Heer van Billy genoemd, met de 'Gusij', de geuzen, welke strijd zich van juni tot en met november 1572 afspeelde. Vanwege deze historisch bepaalde inhoud is

Meindert Schroor is sociaal-geograaf te Leeuwarden en heeft een eigen onderzoeksbureau voor geografie, geschiedenis en ruimtelijke planning onder de naam 'Varenius'.

De plattegrond van Harlingen uit de 'Dresdener Atlas' (circa 1572) (foto: Sächsisches Hauptstaatsarchiv / Ottema Kingmastichting)

het Friese gedeelte van de atlas vrij nauwkeurig tussen 1568 en 1572 te dateren.

Maar de militair-strategische plattegronden en de nieuwskarten in het Friese gedeelte zijn ook geografisch van belang. Om te beginnen komt er een aantal nederzettingen op voor dat niet in de atlas van Jacob van Deventer is vertegenwoordigd. Voor deze plaatsen betreft het dus de oudst bewaard gebleven kartografische documenten. De plattegronden van steden die wel bij Van Deventer voorkomen, bieden omdat ze ongeveer in dezelfde periode zijn gemaakt (de kaarten van Van Deventer zijn amper een decennium ouder!) de mogelijkheid tot vergelijking, zoals in het geval van Harlingen. Naast het karakter van de nieuwskarten bevatten zij dus veel topografische informatie over de gekarteerde plaatsen en hun landelijke omgeving.

Zuid-Nederlandse vestingen

Deze topografische inhoud is veel geringer in het geval van de Zuidnederlandse plattegronden. Hier lijkt vooral gebruik gemaakt te zijn van bestaand materiaal, waardoor de kaarten in elk geval exacter overkomen. Maar er ontbreekt nagenoeg ieder topografisch detail in de vorm van straten en gebouwen binnen de vestingsteden; bij hoge uitzondering is er een eenvoudig grachtenpatroon ('s-Hertogenbosch), een haven (Veere) of

een doorgaand vaarwater (Vilvoorde, Kortrijk, Halle, Kamerijk) weergegeven. De plattegrond van Maastricht biedt als uitzondering meer detail met rondom de stad getekende schansen, redoutes en posities van de Spaanse en Waalse eenheden. De Limburgse vestingstad werd op 29 juni 1579 na een lange belegering door de hertog van Parma ingenomen.

De Zuidnederlandse plaatsen liggen in de gewesten die zich op 6 januari 1579 met het sluiten van de Unie van Atrecht (Arras) tot gehoorzaamheid aan de Spaanse koning en tot het behoud van de rooms-katholieke godsdienst verplichtten, dan wel spoedig daarop door Parma werden heroverd. In het eerste geval betreft het de steden en sterkten Enghien en Hal in Henegouwen, Renty in Artois en Lille, La Bassée en Douai in Frans Vlaanderen; in het laatste plaatsen die in de jaren vanaf 1578 in handen vielen van de Spaanse partij: Gravelines (1578), 's-Hertogenbosch, Maastricht (1579), Kortrijk, Nivelles (1580), Ninove (1582), Vilvoorde, Brugge, Gent (1584) en tenslotte Antwerpen (1585). De steden Veere en Bergen op Zoom zagen uiteindelijk kans ondanks aanslagen en belegeringen uit handen van de Spanjaarden te blijven. Op het eerste gezicht lijkt de betekenis van de Zuidnederlandse plattegronden nog meer dan de Noordnederlandse plattegronden vooral op het terrein van de vestingbouwkunde en krijgsgeschiedenis te liggen.

Een vondst van betekenis

Het bovenstaande maakt duidelijk dat met deze atlas een belangrijk geografisch en historisch document boven water is gekomen. Wat Friesland betreft beschikken we nu voor enkele plaatsen over de oudst bewaarde plattegronden en wel uit de 16de eeuw. Daarmee kan in een aantal gevallen een antwoord worden gegeven op het hoe en waarom van de ruimtelijke structuur, de omvang en dichtheid van de bebouwing en de structuur van hun landelijke omgeving. De nieuwkaarten geven een beeld van de guerilla-achtige activiteiten van zowel de Geuzen als De Robles c.s. en van de 16de-eeuwse krijgskunde in het algemeen. De Zuidnederlandse kaarten kunnen het reeds beschikbare beeld verbijzonderen en waar nodig bijstellen. Voorts krijgen we een indruk van de kartografische vaardigheden en activiteiten van een (of wellicht meerdere) Italiaanse ingenieurs die in de 16de eeuw een belangrijk stempel drukten op de Nederlandse vestingbouw, een stempel dat voor een aantal van onze steden nog steeds beeldbepalend is.

NOTEN

1. Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Kartensammlung Abt. XI, Risssschrank XXVI, Fach 96, Nr. 10
2. Chr. Schotanus, Beschrijvinge van de heerlijkheid van Frieslandt. Franeker, 1664 (reprint Amsterdam/-Leeuwarden), blz. 258.
H.T. Obreen, Harlingen : inventaris der archieven. Bolsward, 1968, blz. 6.

SUMMARY

The 'Dresden Atlas': a collection of sixteenth-century town plans

Military considerations gave an important impetus to the emergence and flourishing of cartography in the Low Countries. Jacob van Deventer's famous collection of about 250 plans of towns in the Netherlands originated from similar motives.

Just recently another 16th century atlas containing 42 manuscript maps of 40 Dutch towns, villages and forts surfaced from the State Archive of Saxony in Dresden. They were presumably drawn between 1568 and 1585, the year that Antwerp fell definitively into Spanish hands. Some sixty per cent of the plans apply to towns 'in Frisia', used here as a pars pro toto for the northeastern provinces. The remaining part refers to towns in the southern part of the Seventeen Provinces, which were all on the Spanish side or were soon to be conquered by the governor Alexander Farnese, the duke of Parma. This section is at first sight five to ten years younger than the Frisian plans. Most of these were drawn in or shortly before 1572, the year in which Caspar de Robles, the Spanish governor of the northeastern provinces and the Gueux (Sea Beggars) fought a fierce guerilla on Frisian territory. Eight maps are 'news maps' giving a bird's eye view of the hostilities between these adversaries.

Research into this sixteenth century collection of maps by the author of this article will be financed by two Frisian foundations, the 'Ottema-Kingma Stichting' and the 'Boersma-Adema Fonds'. The State Archives in Friesland will publish the atlas in facsimile and will report the results of this investigation in the spring of 1997.

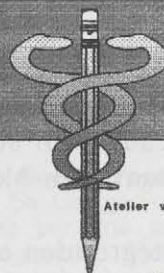
PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Restauratie atelier
STERKEN

Atelier voor conservering en restauratie van papier en perkament

Prenten

Schade die het beeld van een prent verstoort,
kunnen wij voor u reduceren of wegnemen.
Tevens kunnen wij zorgen voor zuurvrije
passe-partouts en een passende lijst.

Kaarten

In de loop der jaren is het restaureren en
verdoeken van grote tot zeer grote
wandkaarten uitgegroeid tot één van onze
specialiteiten.

Documentenwacht

Onverhoopte bedreiging van uw collectie in de
vorm van brand of wateroverlast is ons ook
een zorg. U kunt ons 24 uur per dag bereiken
voor instructie en begeleiding bij de berging en
eerste maatregelen bij een calamiteit.

De Cloese 7-9, 7339 CM Ughelen
Tel: 0555-423147 Fax: 0555-403614
Calamiteitnummer: 06-59284855

Robas BV
Leeuvenveldseweg 5
1382 LV Weesp
Tel. 0294-462710
Fax 0294-431550

Geachte mevrouw, meneer,

U heeft de afgelopen jaren met regelmaat ingetekend op de historische atlassen die bij Robas zijn verschenen. En inmiddels heeft onze uitgeverij een geheel eigen plaats gekregen in de zo tot de verbeelding sprekende wereld van oude kaarten en atlassen. Een positie die wellicht bevestigd wordt door de binnenkort te verschijnen uitgave met de titel **'Randfiguren uit de cartografie'**.

In de 17e eeuw werden kaarten en plattegronden vaak uitbundig versierd. Naast mijn interesse in de kaarten, werd ik ook altijd gecharmeerd door de *'cartouches'* die meestal aan de rand staan afgebeeld. De pittoreske landschapstafereeltjes en de mooie stadsgezichten, zeilschepen, de romantische engelen of cherubijntjes en bijvoorbeeld de sprookjesachtige dieren. Altijd weer prachtig geschilderd met oog voor kleur en detail en vaak met een specifieke bedoeling of betekenis. Het waren deze kleine *'tableautjes of schilderijtjes'* die naar mijn idee wat meer aandacht verdienden. Helemaal toen bleek dat hierover bijna geen publikaties bestonden.

Uit honderden kaarten, plattegronden en atlassen werd een selectie gemaakt van de allermooiste afbeeldingen die zijn opgenomen in wat eigenlijk een unieke uitgave mag worden genoemd: **'Randfiguren uit de cartografie'**.

Dit perfect verzorgde werk bevat honderd *'randfiguren, versieringen, cartouches of tableaus'* (waarvan 70 afbeeldingen in kleur) afkomstig uit de hoogtepunten van de 17e eeuwse cartografie. Vanzelfsprekend is iedere afbeelding beschreven en wordt de herkomst en achtergrond van de kaarten vermeld.

'Randfiguren uit de cartografie' heeft een omvang van 200 bladzijden, is gedrukt op 110 grams crème papier, gebonden in linnen en voorzien van goud op de snede rondom. Graag stel ik u, als lezer van Caert-Thresoor, in de gelegenheid om in te tekenen op deze bijzondere uitgave voor de tijdelijke prijs van f 85,— inclusief verzendkosten. Uw bestelling zie ik heel graag tegemoet. Het boek wordt dan, binnen twee weken, bij u thuis bezorgd.

Ik kijk met grote waardering uit naar uw bericht en teken, met vriendelijke groet,

Sebastiaan Rompa
ROBAS BV

Varia Cartographica

Facsimile-uitgaven Herzog August Bibliothek

De Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel heeft vier kaarten in facsimile uitgegeven. De kaarten staan beschreven in het mededelingenblad van de bibliotheek (zie de rubriek Nieuwe Literatuur en facsimile-uitgaven).

Het gaat om de volgende kaarten, alle gereproduceerd op het formaat van 78 x 105 cm.

1. De eerste Portugese kaart van de Indische Oceaan, toegeschreven aan Jorge of Pedro Reinel, uit ca. 1510
2. De kaart van West-Indië en Centraal-Amerika, toegeschreven aan Verrazano, vóór 1528.
3. De Wolfenbütteler Spaanse kaart van de Nieuwe Wereld en het Verre Oosten, toegeschreven aan Diogo Ribeiro, ca. 1532.
4. Caerte van Oostland van Cornelis Anthoniszoon uit 1543.

De kosten bedragen DM 148,- per kaart, met uitzondering van nr. 3 die DM 280,- kost, maar dan ook uit twee bladen bestaat. Dit alles excl. verzendkosten: DM 10,-.

Tevens is een set van 10 ansichtkaarten met kaarten (waaronder nummer 1, 3 en 4) verkrijgbaar voor DM 10,- (plus DM 3,- verzendkosten).

Het bedrag kan overgemaakt worden op de volgende rekening:

Regierungsbezirkskasse Braunschweig

bank: NORD/LB Braunschweig

sort code: 250 500 00

rekeningnr.: 811 703

referentie: 6170-0-00647-11931-5z

Het adres van de Herzog August Bibliothek is:

Postfach 13 64, D - 38 299, Wolfenbüttel.

Nieuwsbrief Vereniging Topografisch-Historische Atlas

In november 1995 is het nulnummer uitgekomen van de Nieuwsbrief van de VTHA. De bedoeling is dat deze nieuwsbrief twee maal per jaar zal verschijnen. De Nieuwsbrief is ontstaan uit de behoefte aan een bundeling van informatie over tentoonstellingen, publikaties en allerlei activiteiten op topografisch-historisch gebied. In een rubriek VRAAG EN AANBOD kunnen niet in uw collectie passende prenten, tekeningen, kaarten, foto's aangeboden worden.

Het abonnement is inbegrepen bij het lidmaatschap van de VTHA. de jaarlijkse contributie bedraagt F 25,00 voor atlas-beherende instellingen (interessenten) en F 15,00 voor particulieren. Men kan zich voor het lidmaatschap schriftelijk aanmelden bij het secretariaat: t.a.v. Mw F.H. te Raai, Zuid-Willemsvaart 2, 5211 NW 's-Hertogenbosch. Tel: 073-6120733, fax: 073-6146439.

Kadastrale kaart Schermeer ontdekt

In het Noorderpolderhuis in de Schermer is onlangs een kadastrale kaart ontdekt van de Schermer uit 1836.

De kaart ging tijden lang schuil achter een mooier geachte kaart namelijk de kaart van Hoogheemraadschap Uitwaterende Sluizen van Jan Johannes Dou uit 1680. De kadastrale kaart kwam in het zicht toen zijn voorganger moest worden gerestaureerd. Als nieuw hangt der kaart van Dou inmiddels in het waterschapshuis van Het Lange Rond in Alkmaar.

De kadastrale kaart die 1.70 x 2.30 meet, is vervaardigd door landmeter A. van Diggelen. Hij maakte de kaart in opdracht van dijkgraaf en heemraden van het waterschap De Schermeer. Toenmalig dijkgraaf dr. P. de Sonnaville en zijn heemraden moeten behoefte hebben gehad aan een kadastra-

le kaart van de gehele polder Schermer, toen nog aangeduid als Schermeer. Er bestonden wel dergelijke kaarten, maar niet van de gehele polder.

De kaart is in de loop van de tijd in slechte staat geraakt. Het papier is verzuurd en verkleurd door stoffen uit de houten achterkant van de lijst. Vooral aan de onderzijde doet zich vraatschade voor: muizen en zilversjes hebben de kaart aangevreten.

Gelukkig is besloten de kaart te laten restaureren. Papierrestaurator Bas van Velzen gaat de kaart in behandeling nemen.

Opmerkelijk is dat de kaart getekend is op velijn papier, een papiersoort die in die periode op beperkte schaal werd geproduceerd.

Op de kaart staan tevens de wapens van de toenmalige 'heeren dijkgraaf en heemraden' afgebeeld.

(Ontleend aan een artikel uit de *Nieuwe Noord-Hollandse Courant* van 18 januari 1996)

Guicciardi -uitgave van Abraham van Herwijck

Omstreeks 1968 werd bij uitgeverij 'Herleefd Verleden, facsimile-uitgaven Nederland', een facsimile uitgegeven luidend: *Caerten van alle de NEDERLANDEN*. Hierbij werden onder meer kaarten en stadsgezichten afgedrukt, afkomstig van een uitgave van de 'Beschrijving van alle de NEDERLANDEN' door Lodovico Guicciardini in de oblong-editie van *Abraham van Herwijck, Utrecht 1617*.

Een Utrechtse werkgroep die alle Guicciardini-edities aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt, is tot nu toe geen enkel origineel exemplaar van deze editie-Van Herwijck tegengekomen. Wie van de lezers van Caert-Thresoor weet waar zich ergens een exemplaar van deze uitgave bevindt, of wie weet welk exemplaar indertijd werd gefacsimileerd?

Reacties gaarne aan de redactie.

'Sir George Fordham Award for Cartobibliography'

De 'Sir George Fordham Award for Cartobibliography' gaat eens per drie jaar toegekend worden door de Royal Geographical Society (samen met The Institute of British Geographers) voor bijdragen op het gebied van kartobibliografie. In 1996 zal de prijs voor het eerst worden uitgereikt. Voordrachten voor toekenning kunnen tot 31 juli met redenen omkleed plus een beknopt curriculum vitae gestuurd worden naar: The Keeper, Royal Geographical Society, 1 Kensington Gore, London, SW7 2AR.

Facsimile-uitgave van kaart van Amsterdam uit 1724

Onlangs hebben de Stadsuitgeverij en het Gemeentearchief van Amsterdam een facsimile uitgegeven van een kaart van Amsterdam. Het betreft een kaart van Gerrit de Broen uit 1724, zoals uit recent onderzoek is gebleken. Op de plattegrond staan de openbare gebouwen en woonhuizen in opstand ingegraveerd. Oorspronkelijk was de kaart, die zich in het Gemeentearchief bevindt, op vier bladen afgedrukt.

Het formaat van de facsimile is 70 x 100 cm. Op de achterzijde staat een korte toelichting op de kaart (zie ook de rubriek: Literatuur). De kaart is verkrijgbaar bij het Gemeentearchief, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam, Tel. 020 5720202 en bij de Stadsuitgeverij, Voormalige Stadstimmertuin 4-6, Postbus 20213, 1000 HE Amsterdam, Tel.: 020 5511811. De prijs is f 25,00 incl. btw. Verzending per stuk in een koker is mogelijk. De meerkosten zijn dan: f 8,00 binnen Amsterdam, f 14,00 buiten Amsterdam.

IGU-Congres

Vanuit de Vrije Universiteit is er een interessante samenwerking gestart om - met het RIKZ / CZMC (Rijks Instituut voor Kust en Zee Beheer, Coastal Zone Management Centre), de Meetkundige Dienst in Delft en de bedrijven Direct Dutch en Hewlett Packard - een CD-ROM te produceren voor de IGU congresgangers. Het doel van deze multimedia CD-ROM is het informeren van internationale geografen over de historische achtergronden en de huidige stand van zaken van het Nederlandse kustbeheer waarbij de nadruk zal komen te liggen op de rol van ruimtelijke informatie technologie. Nederland heeft een eeuwenlange traditie op het gebied van landaanwinning, landinrichting, kustverdediging en waterbeheer. De Nederlandse kartografie in de Gouden Eeuw staat aan de wieg van de hedendaagse geografie en zelfs GIS. Door de kaarten van de 16de en 17de eeuw te contrasteren met die van onze eeuw kunnen we de geomorfologische ontwikkelingen van Nederland duidelijk maken. De CD-ROM is onderverdeeld in vier modules: de eerste gaat in op het gevaar van overstromingen en erosie; vervolgens wordt aandacht besteed aan landaanwinningsprojecten (Haarlemmermeer, Zuiderzee etc.) en in de derde module staat de zorg voor de kust centraal. De laatste module is een 'virtuele galerij' waar de CD-ROM gebruiker in kan rondwandelen en diverse schilderijen van Nederlandse zeegezichten en oude kaarten kan aanschouwen. De kaarten zijn apart oproepbaar met de mogelijkheden op details in te zoomen of achtergrond informatie over het onderwerp en de kartograaf te krijgen. Op deze wijze streven wij ernaar de congresbezoekers waardevolle informatie te verspreken over het Nederlands kustbeheer en deze op een aantrekkelijke manier te presenteren.

Nieuwe kaartenzaal Universiteitsbibliotheek Amsterdam

Sinds enkele maanden is de Kaartenzaal van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam gevestigd in een nieuwe ruimte binnen het bibliotheekcomplex. Na een spectaculaire verhuizing en een periode van "proefdraaien" en verhelpen van kinderziekten werd de nieuwe Kaartenzaal op 29 februari 1996 officieel in gebruik genomen. Het zal trouwe bezoekers van de Kaartenzaal niet ontgaan zijn dat de kaartencollecties in de UB Amsterdam - waaronder die van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap - al jarenlang bijzonder krap gehuisvest waren. Het was daarom niet eenvoudig om aan een aantal minimumeisen van verantwoord kaartbeheer te voldoen en bovendien het publiek op een optimale wijze te kunnen laten profiteren van de kartografische informatie, opgeslagen in zo'n 145.000 kaarten en 5.000 atlassen, oud en modern. Daarin is nu verandering gekomen. Een uitgebreide verbouwing op de hoogste verdieping van gebouw E, waar meer zogenoemde onderzoekscollecties gehuisvest zijn, resulteerde in een mooie raadpleegruimte voor kaarten en atlassen, voorzien van allerlei faciliteiten en omgeven door geklimatiseerde, gelijkvloerse magazijnen. De handbibliotheek in de kaartenzaal is opgebouwd uit de belangrijkste en minst kwetsbare publikaties, waaronder vele facsimile-uitgaven. De magazijnen herbergen de meeste kaarten. Ook alle kostbare, kwetsbare en minder gebruikte boeken en atlassen zijn daar ondergebracht, zo'n 90% van wat de Kaartenzaal beheert. Op aanvraag zijn alle in de magazijnen aanwezige zaken direct beschikbaar. Nieuwe ladenkasten zullen in de toekomst aan zo'n 10.000 bijzondere kaartbladen accommodatie kunnen bieden. Aangezien dit aantal minder dan 10% van de collecties omvat - zelfs maar een deel van de oude kaarten - komen hiervoor in principe alleen oudere kaarten in aanmerking, waarbij kwetsbaarheid en zeldzaamheid een belangrijk selectie criterium vormen. De kaarten die in de bestaande kasten achterblijven zullen beter geconserveerd kunnen worden, mede dankzij de gereduceerde dichtheden in die kasten.

Aanleiding voor de interne verhuizing van de Kaartenzaal was de noodzaak om het aantal bibliotheekstudieplaatsen in het hoofdgebouw uit te breiden. Van de nood is een deugd gemaakt; verbetering van de conservering van de collecties heeft daarom centraal gestaan bij de planning van de nieuwe accommodatie voor de Kaartenzaal. Daarnaast is al het mogelijke gedaan om de bezoekers en het personeel op prettige en doelmatige wijze hun werk te kunnen laten doen.

Universiteitsbibliotheek, Kaartenzaal, Gebouw E, 4e etage, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, Postbus 19185, 1000 GD Amsterdam, Tel. 020-5252354, Fax 020-5252354, E-mail: janwerner@uba.uva.nl

Openingstijden:

Dinsdag tot en met vrijdag 13.30-17.00 uur; Ook volgens afspraak.

Studiemiddag Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, 3 mei, Rijksarchief in de Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch

Op vrijdagmiddag 3 mei a.s. organiseert de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK) een studiemiddag in samenwerking met het Rijksarchief in de Provincie Noord-Brabant. Centraal staat een kennismaking met de kartering van Brabant en collectie topografische prenten en kaarten, die berust in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch.

Het Rijksarchief in Noord-Brabant is gevestigd in de Citadel van 's-Hertogenbosch, gebouwd tussen 1637 en 1645. Tijdens de studiemiddag zal er gelegenheid zijn het complex van binnen en van buiten te bezichtigen.

Op het programma staan een inleiding over de kartering van het hertogdom Brabant door H.A.M. van der Heijden, een lezing over een lokaal onderwerp waarvan de spreker bij het ter perse gaan van dit nummer nog niet bekend is en een bijdrage over de kaarten in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch door Mw. F. te Raa, kaartbeheerder.

Tot besluit van de middag is er gelegenheid om kaarten en prenten uit de Topografisch-Historische Atlas te bekijken.

Tijd: Vrijdag 3 mei 1995, aanvang 13.00 uur precies (aanmelding vanaf 12.30 uur).

Plaats: Rijksarchief in de provincie Noord-Brabant, De Citadel, Zuid-Willemsvaart 2, 's-Hertogenbosch.

U kunt zich opgeven door vóór 15 april f 20,- over te maken op girorekening 1670043 t.n.v. M.M.Th.L. Hameleers te Maarsse onder vermelding van studiedag NVK (leden van de NVK genieten f 5,- korting). Een bevestiging en een definitief programma ontvangen de deelnemers eind april.

Er is een maximum van 60 deelnemers, meld U daarom tijdig aan.

Verslag studiedag Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie van 24 november 1995

Op 24 november 1995 hield de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, ressorterend onder de Nederlandse Vereniging voor Kartografie, een tweede studiedag. Na een eerste studiemiddag, gehouden op 12 mei 1995 in het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem waar de kaartcollectie van genoemd archief centraal stond (voor een verslag hiervan zie: *Caert-Thresoor* 14(1995)4, p. 93-94), waren we nu te gast bij de Vakgroep Kartografie van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Van de mogelijkheid tot zelf bladeren in oude atlassen werd goed gebruik gemaakt (foto: Peter van der Krogt).

Prof. Ormeling en Prof. Koeman bespreken de tentoonstelling (Foto: Peter van der Krogt).

In tegenstelling tot eerder gehouden bijeenkomsten had deze studiedag geen centraal thema. Onder de titel 'Capita Selecta' werden in totaal een zevental presentaties gegeven die elk voor zich de moeite waard waren, maar die onderling geen enkel verband hadden. Lezingen werden gepresenteerd door Prof. F.J. Ormeling (concepten in de geschiedenis van de kartografie), D. de Vries (De kaart van Palestina door C.W.M. van de Velde (1858): een autoriteitsstuk, M. van Egmond (Kaarten voor de Staten-Generaal: troeven of slappe was?, J. Smits (verzamelaars en hun verzamelingen), M.P.R. van den Broecke (Platen en staten in Ortelius' *Theatrum orbis terrarum*) en P.C.J. van der Krogt (De Amsterdamse atlasproductie in de jaren 1630: een nachtmerrie voor de bibliograaf). Als laatste gaf R.P. Oddens, beheerder van de kaartcollectie van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, een overzicht van de belangrijkste deelcollecties en de daarop beschikbare toegangen. Aansluitend konden de deelnemers nog een flink aantal bijzondere kaarten uit Oddens' collectie bekijken.

De eerste lezing van Ferjan Ormeling sprak mij persoonlijk het meeste aan. De reden is dat er een onderwerp gepresenteerd werd waarover binnen Nederland zich nog nooit iemand het hoofd gebroken had. Een aanzet over mogelijke benaderingswijzen, c.q. wijzen van waaruit je het vakgebied dat we geschiedenis van de kartografie noemen kunt benaderen (de concepten) is nu gegeven. Zijn lezing was inhoudelijk overigens aan de moeilijke kant en het is voorstelbaar dat bij menigeen nog dezelfde dag een hoop van de gegeven informatie weer wegvloede. Vandaar dat het met name voor deze lezing van het grootste belang is dat hij gepubliceerd wordt. Hierop kom ik aan het eind van dit verslag nog even terug.

De lezing over de Leeuwardense militair en kaartmaker Charles William Meredith van de Velde ademde in alle opzichten de degelijkheid die we van Dirk de Vries gewend zijn. Het is een presentatie waar je, zelfs al zou je dat willen, geen speld tussen kunt krijgen. Van de Velde gaf, naast diverse kaarten van delen van Nederlands-Indië, een belangrijke, maar volgens De Vries in Van de Velde's tijd niet goed naar waarde geschatte kaart van Palestina uit. Middels de publiciteit die de 19de-eeuwse kaartmaker nu achteraf krijgt, wordt deze tekortkoming enigszins goedge maakt.

In de derde lezing ging Marco van Egmond in op een groep kaarten waarvan sommigen mogelijk wel het bestaan kenden, maar waar nog nooit iemand wat nauwkeuriger naar gekeken had. Het betreft de kaarten die voorkomen in de

Handelingen' en in de 'Bijlagen bij de Handelingen' van de Staten Generaal. De meeste kaarten blijken voor te komen in de laatste groep. Het blijkt dat sommige perioden hausses van kaarten opleverden, terwijl in andere jaren een flinke terugloop in het aantal kaarten in de Bijlagen blijkt voor te komen. Ook blijken er grote verschillen te bestaan in het vermijden van bibliografische gegevens op de kaarten (opvallend, maar tegenwoordig blijkt dit slechter verzorgd te zijn dan vroeger). Kortom, een heel aardig onderwerp.

De lezing van Jan Smits had iets van enkele *Capita Selecta* binnen eenzelfde dagthema. Het bestond uit het noemen van een aantal, mijns inziens wat willekeurig gekozen kaartcollectie-eigenaren. Bijzonder aardig in zijn voordracht vond ik zijn onderscheid in kaartverzamelersstypen. Wat te denken van de driedeling in geleerden, gourmets en gourmands. Deze typen laten zich vertalen in: de verzamelaars die dit doen ten behoeve van onderzoek en ter ondersteuning van hypothesen; de verzamelaars die kwaliteiten van het object belangrijk vinden, meestal zijn dit verzamelaars die hun collectie opbouwen rond een thema of gebeurtenis; en de vergaarders of alleseters (de Koninklijke Bibliotheek). Verder ging hij in op een aantal nog willekeuriger gekozen kaartcollecties waarvan de meeste veel uitgebreider in Prof. C. Koemans *Collections of maps and atlases in the Netherlands: their history and present state* (1961) genoemd staan.

In de vierde bijdrage ging Marcel van den Broecke in op de vele verschillende staten die bestaan van de koperplaten die gebruikt zijn voor Abraham Ortelius' atlas *Theatrum Orbis Terrarum*. Aardig is te vermelden dat zowel Van den Broecke, als Peter van der Krogt in de laatste lezing, in gingen op het feit dat er steeds meer verschillende staten van kaartbladen opduiken en dat het in combinatie met een steeds veranderende belettering op de achterzijden vrijwel onmogelijk geworden is te spreken van een ideale editie van een atlas. Het blijkt dat bij nauwkeurige bestudering er amper twee 16de- of 17de-eeuwse atlanten te vinden die identiek te noemen zijn. Van den Broecke liet verder verschillende staten van kaarten zien waaruit bleek dat, soms minimale, wijzigingen aangebracht werden. De belangrijkste inhoudelijke opmerking uit de lezing van Peter van der Krogt werd hierboven al genoemd. In het vervolg ging hij in op de problemen die je als beschrijver van atlanten kunt hebben. Hij zit er zelf immers middenin als gevolg van zijn werk als herschrijver van Koemans *Atlantes Neerlandici*. In het verlengde hiervan lag het er vrij dik boven op dat de lezing ook bedoeld was het toehorend publiek nu reeds lekker te maken met deze op handen zijnde heruitgave. Al eerder werd genoemd dat Roelof Oddens, de beheerder van de kaartcollectie van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht de rij van voordrachten sloot met een overzicht van de kwaliteiten van de collectie die hij beheert. Na de tientallen tentoongestelde kaarten bekeken te hebben konden allen nog van een borreltje en een hapje genieten en ging, voor zover mij bekend, iedereen weer tevreden huiswaarts.

Een laatste opmerking betreft het feit dat besloten is de gepresenteerde lezingen binnenkort te publiceren in de NVK-publikatiereeks. Na publikatie wordt een bericht opgenomen in de *Varia*rubriek van *Caert-Thresoor*.

Marc Hameleers

Treffelijk en Prachtig

Stedelijk Museum Zutphen 27 april t/m 30 juni 1996.

Onder de titel 'Treffelijk en Prachtig' wordt van 27 april tot en met 30 juni 1996 in het Stedelijk Museum, Rozengracht 3 te Zutphen een tentoonstelling van stadsplattegronden, stadsgezichten, en landkaarten van de Noordelijke Nederlanden uit de 16de en 17de eeuw uit particulier bezit.

In deze expositie wordt vooral aandacht besteed aan de esthetische aspecten van de kartografie, waarbij de nadruk ligt op stadsplattegronden uit genoemde periode.

Openingstijden:

dinsdag t/m vrijdag: van 11.00 - 17.00 uur
zaterdag en zondag: van 13.30 - 17.00 uur

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 0313 - 654466

Besprekingen

Generaale land-kaart van den Loopicker-waard, gemeeten Anno 1771 door David Willem Carel Hattinga / ingeleid door L. Aardoom. - Canaletto : Alphen aan den Rijn, 1993. - 60 blz. met ill. en 6 losse kaartbladen (waarvan twee in kleur). - ISBN 90 6469 664 0.

Het lezen van deze publikatie is voor een recensente, die in de studietijd sterke banden kreeg met de Lopikerwaard en er ook dit jaar weer haar favoriete schaatstochten maakte, een groot genoegen. Thuis is de tocht op de kaart in gedachten nog eens te beleven: er is van wat Hattinga in 1771 zag en op zijn kaart weergaf, ook nu nog het een en ander in dit mooie open polderlandschap waar te nemen. De historische landschapsbeleving is zeer gebaat bij de uitgave van reproducties van oude kaarten. Wellicht was dat een drijfveer in 1965, toen er met behulp van de oude koperplaten van Hattinga's kaart van de Lopikerwaard, bewaard in het dijkhuis in Jaarsveld, door Kemink & Zoon te Utrecht een herdruk werd uitgegeven. Een toelichting op de geschiedenis van de kaartproductie bleef daarbij achterwege.

Reden voldoende voor deze facsimile met een inleiding van de hand van Aardoom, die we kennen van andere publikaties over 18de-eeuwse kartografie. Het archief- en literatuuronderzoek is heel breed en grondig door hem gedaan. Na een plezierig leesbaar verhaal over de geschiedenis van het landschap, het bestuur en de voorafgaande karteringen van de Lopikerwaard, volgt een uiteenzetting over de ontstaansgeschiedenis van de manuscriptkaart die in drievoud door Hattinga aan zijn opdrachtgevers werd afgeleverd. Ze leken onvindbaar te zijn, maar heel toevallig dook één exemplaar op in antiquariaat Forum te Utrecht, een plek waar men als onderzoeker niet direct gaat kijken. Een enigszins verkleinde kleurenreproductie ervan vergezeld de facsimile van de gedrukte kaart, evenals een kleurenreproductie van de manuscriptkaart van P.J. Adan van de Baronie van IJsselstein uit 1738 op schaal ca 1:16.000 (uit een particuliere collectie). Ook dat is een belangrijke kaart: Hattinga gebruikte deze als basis bij zijn terreinmetingen en tekende zijn kaart op dezelfde schaal. Deze kleurenreproducties geven een grote meerwaarde aan deze uitgave.

Aardoom staat uitvoerig stil bij de vroegere bestuurlijk-waterschapskundige situatie. Dit is noodzakelijk om te begrijpen waarom destijds behoefte was aan deze waterschapskaart die voortkwam uit een afwateringsplan van de Lopikerwaard via de Krimpenerwaard op de Merwede. Dit plan werd echter niet uitgevoerd. Van de Krimpenerwaard was in die tijd wel een waterschapskaart beschikbaar (namelijk de zesde, bijgewerkte uitgave in 1755 van de kaart van Joh. Leupenius uit 1683), maar van de Lopikerwaard nog niet. Ook wordt duidelijk gemaakt waarom niet een Utrechtse - zoals meer voor de hand zou liggen - maar de Zeeuws-Vlaamse landmeter Hattinga de opdracht tot de kartering kreeg. Een belangrijk bestuurder destijds in het gebied was namelijk J.F. de Beaufort, drost van de Baronie van IJsselstein, die de Hattinga's uit Hulst, waar hij zelf vandaan kwam, kende en er zelfs verre familie van was. Aardig om hier te vermelden is dat de laatste dijkgraaf van Waterschap de Lopikerwaard (eind 1973 opgeheven en opgegaan in Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden) ook nog een De Beaufort was.

Er is veel zorg besteed aan de presentatie van de door Aardoom gevonden gegevens, waarbij enkele toepasselijke topografische afbeeldingen eveneens een plaats kregen. Aan het slot is er nog een register op persoonsnamen en wordt van een select aantal personen enkele biografische gegevens vermeld. Hierin komen onder andere de graveurs voor die bij het drukken van de kaart (oplage: 100) een rol speelden. Het archiefonderzoek haalde boven water wat op de kaart zelf niet staat, namelijk dat de uitgave pas in 1785 werd gerealiseerd en dat de, weinig bekende, Barent de Bakker uit Amsterdam het

kaartbeeld graveerde. Tot dusver wisten wij niet beter dan dat Leonard Schenk Jansz. al het graveerwerk deed, omdat alleen zijn naam op de kaart voorkomt, maar deze blijkt de *lettergraveur* te zijn geweest.

Het viel mij op dat in de noten bij de verwijzing naar de literatuur enkele gegevens ontbraken. Een kleine onvolmaaktheid in deze publikatie die verder voorbeeldig is. De facsimile van de driedelige gedrukte kaart is hier en daar onscherp, maar dat heeft misschien aan het origineel (uit het Algemeen Rijksarchief) gelegen. Dat de tekst op grote drukvellen met hetzelfde formaat van de gevouwen kaartbladen wordt uitgebracht, blijf ik lastig vinden. Niet zozeer omdat het moeilijk opbergen is, maar omdat het lezen ervan ongemakkelijk is. Hoe het gebruik van de kaart door de waterschapsbestuurders in de praktijk beviel is moeilijk aan te geven en door Aardoom niet aangestipt. Vermeld had nog kunnen worden dat de kartograaf G.F. von Derfelden van Hinderstein (1783-1857), 'hoogheemraad van de Lopikerwaard' en vooral bekend van zijn grote kaart van Nederlands-Indië, niet meer uit de voeten kon met de kaart van Hattinga, voor wat betreft het gedeelte 'Lekdijk Benedendams' en omgeving. In 1821 verrichtte hij aldaar nieuwe metingen, hetgeen resulteerde in een zeer grote en gedetailleerde, gekleurde manuscriptkaart (60 x 300 cm, schaal 1:7000) die bewaard wordt in de kaartencollectie van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen in Utrecht; de verkleinde gedrukte versie hiervan op schaal 1:15.000 verscheen in 1824.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Ad usum navigantium : carte nautiche manoscritte di Gerard van Keulen 1709-1713 / a cura di Maria Antonietta Guiso e Nicoletta Muratore. - [Roma] : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1992. - 213 blz., ill. in kl. en z/w. - Geen ISBN.

Op zijn speurtocht naar oude Nederlandse kaartbronnen in Italië ontdekte Wieder in 1920 met assistentie van Almagià in de Biblioteca Angelica te Rome een verzameling van 85 getekende zeekaarten van de firma Van Keulen die inhoudelijk en qua uitvoering aansloot bij de collectie van 328 kaarten die de Universiteitsbibliotheek te Leiden tien jaar eerder had aangekocht. Wieder was in zijn reisverslag hierover in het vage gebleven maar het was duidelijk dat het vanwege het grote aantal kaarten van het octrooigebied van de V.O.C. om een belangrijke vondst ging. Nadat Schilder in 1974 nog eens 119 Van Keulen-kaarten in de Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn aantrof, was dat voor Koeman en hem dan ook een aanleiding zo snel mogelijk de kaarten in Rome te onderzoeken. Groot was de teleurstelling toen bleek dat ze waren zoekgeraakt. Het door hen geëntameerde Van Keulen-onderzoeksproject ging noodgedwongen de ijskast in.

Gelukkig is de collectie bij 'lavori di revisione' in 1983 en 1984 in twee delen weer boven water gekomen, waarna de Biblioteca Angelica met grote voortvarendheid de catalogisering ter hand nam, met deze catalogus als resultaat. Het is een fraai en royaal uitgevoerd boekwerk geworden waarin alle kaarten in kleur zijn afgebeeld. Behalve hieraan ontleent het zijn waarde aan de inleiding waarin met name de paragraaf over de herkomst van de Romeinse verzameling interessante gegevens bevat, omdat deze niet in de liquidatie van de firma van Keulen in de vorige eeuw gezocht moet worden. Aan de hand van de inventaris van de verkoop van zijn bibliotheek en van een 18de-eeuwse catalogus van de Biblioteca Angelica kon overtuigend worden aangetoond dat ze ooit deel hebben uitgemaakt van de rijke bibliotheek van Domenico Passionei (1682-1761). Deze vooraanstaande geestelijke en diplomaat verbleef op zijn buitenlandse missies o.a. ook zes jaar in de

Republiek, waar hij goede connecties legde met de Nederlandse boekenwereld. Zo duikt in zijn correspondentie regelmatig de naam van Adriaen Moetjens op, via wie de Atlas Blaeu-Van der Hem in het bezit van Eugenius van Savoye is gekomen. Interessant te weten is ook dat bij de opbouw van de beroemde bibliotheek van deze vorst Passionei een grote rol heeft gespeeld. Deze en andere wetenswaardigheden zijn te putten uit de vele en uitvoerige voetnoten, die ongeveer evenveel ruimte in beslag nemen als de inleiding zelf. Voor het overige behandelt deze zeer globaal op basis van de bestaande literatuur de Nederlandse zeekartografie, de firma Van Keulen (met name de getekende kaarten van Gerard), de zeeroute naar Oost-Indië en sluit af met een geografische overzicht van de beschreven kaarten. Aan de inleiding vooraf gaat een voorwoord van de heer H.A.M. van der Heijden die de herontdekking van nabij meemaakte en er verslag van doet. Een verklaring voor de titel wordt niet direct gegeven, maar uit de inleiding kan worden afgeleid dat hiermee een hommage gebracht wordt aan Mercator, die de eerste kaart 'ad usum navigantium' construeerde.

Over het hoofdwerk - de catalogus - is niet zoveel mee te delen. Er is gekozen voor een veel papier consumerende lay-out, die de helft van de bladzijden onbedrukt laat. Wat de volgorde van behandeling betreft zijn er drie hoofdgroepen te onderscheiden: Oost-Indië, West-Indië en Noord-Amerika en ten derde Zuid-Amerika. Voorts zijn alle kaarten op de keerzijde voorzien van een oude nummering die de groep en de volgorde daarin aangeeft. De beschrijvingen zijn summier, beperken zich tot de gegevens die direct aan de kaart zelf ontleend kunnen worden en geven dus geen informatie over relaties tot andere kaarten of mogelijke bronnen. Een uitzondering hierop zijn de verwijzingen naar identieke kaarten in de Leidse en Berlijnse verzamelingen. Enkele kleine corrigenda daargelaten is er op de transcriptie van het soms lastige handschrift van de Van Keulens weinig aan te merken. De uitgebreide geografische index met veel verwijzingen vergemakkelijkt de toegang tot de catalogus.

Tenslotte nog enkele kanttekeningen. Wat de datering van de kaarten betreft - in de titel: 1709-1713 - vraag ik mij af of daarvoor niet een veel grotere marge moet worden genomen tot zelfs na 1726, het sterfjaar van Gerard, omdat de Johannes van Keulen die in de titel van de nummers 15 en 19 wordt genoemd zonder twijfel Gerards zoon en opvolger was. Ook hier komt men in de inleiding de misvatting tegen dat alle kaarten uit de Leidse verzameling het merkteken 'Origineele' zouden hebben; dat hebben er slechts 261 van de 328. De verwijzingen naar de Leidse verzameling zijn onjuist bij de nrs. 38, 49 en 79, terwijl het kaartbeeld van de nrs. 1, 74, 76 en 85 een gewijzigde versie laat zien. De schaal van nr. 76 is niet 1:410.000 maar 1:37.000. En het raadsel van de enkele niet geïdentificeerde kustlijnen van nr. 31 (incomperti situs!) is voor degene die vertrouwd is met de zeekaarten van Nederland vrij eenvoudig op te lossen: het is de aanzet voor de kaart van het Vlie en de Zuiderzee, waarvan een exemplaar in de collectie te Berlijn aanwezig is. Het is spijtig te moeten melden dat de reproducties wat kleurgradatie betreft aanzienlijk afwijken van de originelen die op de tentoonstelling ter gelegenheid van de uitgave te zien waren.

Op de verdiensten van het werk is in het voorafgaande voldoende gewezen. De Biblioteca Angelica mogen we dankbaar zijn voor het verantwoordelijkheidsbesef, zo snel na het terugvinden van een van haar belangrijkste kaartenbestanden deze nuttige gids uit te geven. Dit initiatief heeft er tenslotte ook toe geleid dat het onderzoeksproject van de kartografie van de Van Keulens weer ter hand is genomen, al is het in een enigszins andere vorm (zie *Caert-Thresoor* 14 (1995), blz. 49).

Dirk de Vries

Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer, 1536-1545. Met een picturale weergave van alle kerken en kloosters / facsimile-uitgave met tekst

door Prof.Dr.Ir. C. Koeman. - Alphen aan den Rijn : Stichting tot bevordering van de uitgave van de stadsplattegronden van Jacob van Deventer i.s.m. Canaletto, 1994. - 11 facsimilekrtn (56 bl.) + tekstboek (44 blz., ill.) in portefeuille. - ISBN 90 6469 673 X. - f 185,-.

Jacob van Deventer is misschien wel de meest besproken kartograaf van de Nederlanden. Aanleiding was de ontdekking van de minuten van zijn stadsplattegronden, vorige eeuw. En bij speurwerk in Duitse bibliotheken, in het begin van deze eeuw, kwam het bestaan van vijf grote, gedrukte provinciekaarten van Van Deventer aan het licht. Voor de Nederlandse archivaris mr. B. van 't Hoff in 1938 aanleiding tot de bestelling in Duitsland van foto's van deze kaarten, vóór vier van deze kaarten kort ná de Tweede Wereldoorlog jammerlijk verloren gingen. Van 't Hoff bewerkte de ontvangen foto's in 1941 tot een facsimile-uitgave van de provinciekaarten, verzorgd door Martinus Nijhoff. Een prima uitgave, die het werk van Van Deventer voor een breder publiek ontsloot en die indruk maakte door de afmetingen van de map, waarin de kaarten, met overlapping in stukken verdeeld, waren opgeborgen. Bij de toenmalige stand der techniek had de uitgever er alles aan gedaan om de kwalitatief uitstekende foto's in druk te brengen. Maar dat kan tegenwoordig nog beter en zo kwam, naast een nieuwe facsimile-uitgave van de stadsplattegronden, nu ook een nieuwe facsimile-uitgave van de provinciekaarten tot stand, nu gewestkaarten genoemd, die gezamenlijk het grootste deel van de Nederlanden bestrijken. Vergeleken met de uitgave-1941 biedt de nieuwe uitgave over het geheel genomen veel meer detail, vooral van belang voor het kritisch en bewonderend bekijken van de afbeeldingen van steden, dorpskerken, kloosters en kastelen. De bijtitel van de nieuwe uitgave legt op die 'picturale' weergave nadruk. Terecht, want het bijhorende - door professor Koeman geschreven - tekstdeel gaat juist op die 'picturale inventarisatie' door Van Deventer uitvoerig in, véél meer dan Van 't Hoff dat in 1941 deed. Een verschil met 1941 is ook dat de kaarten hun oorspronkelijke bladindeling herkregen, dus zonder overlapping. Dit spaart papier en de map kon ook een handzamer formaat krijgen. Maar niet minder vorstelijk in uitvoering: een donkerrood linnen map (Canaletto verwerkt geen marokijn) met gouden opdruk, gevuld met luxueus en hopelijk duurzaam papier, zowel voor de kaarten als voor het tekstdeel. Zo kon het eerste exemplaar van deze uitgave op 23 mei 1995 met gepaste trots van schrijver en uitgever in Groot Pausshuize te Utrecht worden aangeboden aan de Prins van Oranje. Het verhaal wil dat daar toen ook gemonteerde versies van de kaarten aanwezig waren. Een goed idee voor aspirant-kopers, die zich dankzij de oorspronkelijke bladindeling het omzichtige verkniptwerk kunnen besparen. Om een kritische noot aan te slaan: een inhoudsopgave bij de map (die meer bevat dan de kaarten van Van Deventer) zou de toegankelijkheid daarvan hebben bevorderd. Zoals opgemerkt, over Jacob van Deventer is al veel en kundig geschreven. Maar er bleven en blijven nog zoveel vragen rond deze beroemde geograaf onbeantwoord, dat een verfrissende visie altijd welkom is, zeker uit de pen van een deskundige als Koeman. Hij opent met een beknopte beschrijving van leven en werken van de geograaf. Met dr. A. de Smet twijfelt Koeman eraan of Gemma Frisius wel de uitvinder van de landmeetkundige methode van triangulatie was en hij vraagt zich af of, omgekeerd, de praktische landmeter Van Deventer niet de ideeën aandroeg waarop zijn theoretische 'landgenoot' Frisius diens publikatie baseerde. Van Deventer zou Frisius' methode van triangulatie al vóór 1533 kunnen hebben toegepast. Goed en wel, maar waarom zou Van Deventer zich dan uiteindelijk toch hebben verlaten op de methode-Münster, waarmee Koeman zijn geodetisch vooruitstrevende lezer uiteindelijk tevreden moet stellen? Deze door Sebastian Münster in 1528 aanbevolen methode bespreekt Koeman in een leerszaam hoofdstuk over de 16e-eeuwse Europese landmeetkunde in het algemeen. Als de schrijver overgaat tot Van Deventers gewestelijke kartering ligt al dadelijk de nadruk op de bedoeling van de kartograaf: het geven van 'een picturale inventaris van kerken, kastelen en kloosters', een aspect waarop Koeman in zijn laatste hoofdstuk uitvoerig zal ingaan. Intussen geeft hij zijn mening over het auteurschap van twee aan Jacob van Deventer toegeschreven handschriftkaarten: een overzichtskaart van Noord-Holland en een kaart van Het

Bildt in Friesland. Wat die tweede kaart betreft is Koeman het eens met de reeds in 1934 gevestigde opvatting van dr. J.G. Avis: we hebben hier te doen met een regionaal handschrift van Van Deventer. Inderdaad een fraai voorbeeld van 16^e-eeuwse picturale plattelandskartografie, maar - naar mijn idee - in opzet afwijkend van wat we van het drukwerk van de gewestkaarten van deze kartograaf gewend zijn: de kaart van Het Bildt toont de gebouwen in een projectie gezien, globaal, vanuit het 'zuidwesten-ten-zuiden'; de gedrukte gewestkaarten doen dit op hun best juist vanuit het 'zuidoosten-ten-zuiden'. Toch een reden om het auteurschap van de handschriftkaart nog eens kritisch te bezien? Bekijken we, met Koeman, Van Deventers kaart van Brabant eens nader, dan ontgaat het mij waarom de schrijver bij de schaalbepaling van die kaart uitgaat van de afstand Brussel-Antwerpen, terwijl Van Deventer in de cartouche rechtsonder toch nadrukkelijk stelt dat hij de afstand *Mechelen-Antwerpen* heeft gesteld op 5 uren gaans. Om Koemans schaalschatting te kunnen volgen is het verder nodig te weten dat - zoals het ook bij een facsimile-uitgave hoort - de gewestkaarten 1:1 werden gereproduceerd. Koemans vergelijking van Van Deventers kaarten met contemporaine Europese regionale kartografie is belangwekkend en ontzegt onze kartograaf de eer als eerste een snijding van twee gemeenten richtingen te hebben aangegeven door een cirkeltje. In een afzonderlijke paragraaf wijst Koeman op de commerciële blik van Van Deventer: een kaart met een aansprekende, realistische afbeelding van de bebouwde omgeving verkoopt beter. Dit aspect van Van Deventers werk was nog niet voldoende onderkend. Gerard Mercator was in Leuven een studiegenoot van Jacob van Deventer en daarom besteedt Koeman aandacht aan mogelijk aanwijsbare dwarsverbanden in hun werk. Intrigerend daarbij is Mercators kaart van Vlaanderen uit omstreeks 1540, op ongeveer dezelfde schaal als Van Deventers gewestelijke karteringen. Ruim honderd jaar geleden - betrekkelijk kort na de ontdekking van de kaart - werd er al aan getwijfeld of Mercator hiervoor ook het landmeetkundige werk zou hebben geleverd en na een grondige analyse werd in 1957 Jacob van Deventer aangewezen als de eigenlijke auteur. Koeman geeft toe dat het ontbreken van Van Deventers naam op de kaart er niet voor pleit de daarbij aangevoerde argumenten blindelings te volgen, maar dat er op de kaart staat: 'Gerardus Mercator Rupelmundanus faciebat' geeft voor hem toch de doorslag. Het 'faciebat' zou aangeven dat Mercator zijn naam niet mag verbinden aan de oorspronkelijke tekening; Mercator is slechts de graveur en iemand anders (Jacob van Deventer?) de landmeter/auteur. Maar - vraag ik mij af - als dit uitgangspunt juist is, wat bedoelde 'Jacobus Daventr.' dan toen hij op zijn kaart van Zeeland, binnen de overspanning van zijn passer, 'faciebat' aan zijn naam toevoegde? Over het geheel genomen schikt Koeman zich, naar mijn smaak, wat te weinig kritisch in de klassieke argumenten, want de cirkeltjes waren - volgens Koeman zelf! - niet langer het 'handelsmerk' van Van Deventer en de projectie van de gebouwen op de kaart van Vlaanderen - met, merkwaardig genoeg, Sint-Niklaas als schijnbaar enige uitzondering - is (zie mijn opmerking over de handschriftkaart van het Friese Bildt) niet kenmerkend voor deze geograaf. Schrijver herinnert eraan dat Mercator in 1540 een gedrukte instructie voor 'de humanistehand' het licht deed zien en die zijn invloed op het kaartschrift van die tijd niet kan hebben gemist. Vandaar nu een gedegen bespreking daarvan in relatie met de druktechnieken van die tijd, die voor de kaarten van Van Deventer in het bijzonder. 'Picturale inventarisatie van de topografie', ten slotte, ziet Koeman als een opmerkelijke karaktertrek van Van Deventers gewestelijke karteringen, daarbij vooral doelend op de dorpskerken. Van Deventers kaarten waren in hun tijd en soort in dit opzicht in Europa geen uitzondering, maar - zoals Koeman opmerkt - de maker onderscheidde zich wel door getrouwheid van afbeelding, zowel naar vorm als relatieve grootte. Koeman veronderstelt dat Van Deventer, al reizend, een afzonderlijk register met schetsen van kerken en andere opstellen heeft aangelegd en de vraag dringt zich dan weer op: wanneer heeft hij dit gedaan en heeft hij daarmee misschien al in vroeg stadium de grondslag gelegd voor zijn latere stadskartering? Ik durf het mij bijna niet af te vragen, maar zou Van Deventer - wiens eigen artistieke begaafdheid ik hiermee overigens niet in twijfel wil trekken - ook niet kunnen hebben beschikt over beeldmateriaal verzameld door anderen? Ik kwam op die gedachte toen ik

weer eens keek naar de uitsnede van de anonieme handschriftkaart van een deel van Holland uit ± 1520, waarmee drs. C.W. Hesselink-Duursma in het maartnummer van 1995 de lezers van *NGT Geodesia* verraste. Hoe het ook zij: met Van Deventers gewestkaarten haalden de Nederlanden de primeur van een landsdekkende, redelijk uniforme en gedetailleerde afbeelding van de kennelijk meest in het oog lopende bebouwing van rond 1530-1540. Zo kan Koeman Van Deventers kaarten warm aanbevelen als nog niet voldoende benut onderzoeksmateriaal voor de bouwgeschiedenis in de Nederlanden. Hij pakt hierbij enkele voorbeelden en laat zien hoe treffend Van Deventers kaarten bouwkundige bijzonderheden aan het licht brengen. De compacte stadsgezichten ziet hij als post-*incunabelen* van de stadskartografie van de Spaanse Nederlanden en die, als zodanig, meer aandacht van historici verdienen. Over stadsgezichten gesproken: de titelpagina wordt gesierd door Harderwijk, genomen uit de kaart van Holland. Het werk wordt besloten met een bondige Engelse samenvatting. Dankzij de nieuwe uitgave kan nu een nog breder publiek op gemakkelijkere wijze dan voorheen kennis maken met het monumentale gewestelijke werk van Van Deventer. De volledige benutting van de inhoud van de door Van 't Hoff verworven foto's zal, na wat schrijver Koeman daarover gezegd heeft, bovendien bouwhistorici kunnen aanzetten tot nieuw onderzoek. Kortom: een waardige toevoeging aan de reeks facsimile-uitgaven die Canaletto reeds verzorgde en die de belangstelling voor het werk van Jacob van Deventer, met de vragen die daarover nog bestaan, levend houdt.

L. Aardoom

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD

SEVENOAKS

KENT TN13 3XD

TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue

Fine maps of all parts of the World

Discover a world of difference with the professional services of one of the UK's leading international private dealers

Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia & the Far East a speciality

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

ABEYDEERA, A.

Trois villes hollandaises à Sri-Lanka: Colombo, Galle et Jaffna / Ananda Abeydeera. - In: *Cités d'Asie* / Pierre Clément [et al.] (red.). - [S.l.]: Editions Parenthèses, [1995] (Les Cahiers de la Recherche Architecturale; 35/36), blz. 73-82. - Beschrijving van de drie steden aan de hand van plattegronden uit het Algemeen Rijksarchief.

Facsimiles of the charts attributed to Reinel, Ribeiro/Chaves, Verrazano and a printed map by Cornelis Anthoniszoon from the Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel / Ananda Abeydeera. - In: *Wolfenbütteler Bibliotheks-Informationen* 20(1995)1-2, p. 18-25.

AHLERS, W.

Kaarten en plattegronden uit de periode 1572-1867 van Oldenzaal / Willy Ahlers. - Oldenzaal: Ahlers, 1993. - Met lit. en woordenlijst.

AMSTERDAM

[Kaart van] Amsterdam / G. de Broen Jun. fecit. - Amsterdam: Gemeentearchief Amsterdam en de Stadsdrukkerij Amsterdam, 1995 (Amsterdam: Stadsdrukkerij). 1 krt. 70 x 100 cm. - Verkleinde facs. van de uitg.: Tot Amsterdam, in 't midden van de groote Leydse Dwarsstraat: by Gerred de Broen [senior], [1724]. - 1 kaart in 4 bladen: ets en gravure; 95 x 116 cm (gemonteerd). - Verso: [Toelichting] / tekst: Marc Hameleers, Erik Schmitz. - Prijs: f 25,- (+ verzendkosten). - Verkrijgbaar bij de Stadsuitgeverij, Postbus 20213, 1000 HE Amsterdam, tel. (020) 551 1811.

ASSENBERG, F.W.

De kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland van Kruikius (2) / Frans W. Assenberg. - In: *Midden-Delfkrant* 19(1995)3/4, blz. 15-18.

BABICZ, J.

Die Kugelgestalt der Erde als Grundlage des Modells der Kartenzeichnung von Gerhard Mercator bei der Redaktion der ptolemäischen Geographie, 1578 / Józef Babicz. - In: *Der Globusfreund* 44/45(1995), blz. 55-58.

BATAVIA

Plattegrond van Batavia: Schaal 1:20000. - [Emmen]: Topografische Dienst Nederland; [Amsterdam]: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1995. - 1 krt., kleurendruk; 64x82 cm. - Herdruk van de uitgave 1940. Prijs f 20 (excl. f 4,50 verzend- en verpakingskosten). Te bestellen bij Topografische Dienst Nederland, Bibliotheek, Postbus 115, 7800 AC Emmen; af te halen bij het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam (Kaartenzaal, Mauritskade 63; of Tropenmuseum, Linnaeusstraat 2).

BLOTEVOGEL, H.H. & R. VERMIJ

Einleitung: Wer war Gerhard Mercator? / Hans H. Blotevogel und Rienk Vermij. - In: 3. Mercator Symposium..., blz. 1-15.

BÜTTNER, M.

Mercator und die christliche Physik des Frühen Neuzeit / Manfred Büttner. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 175-188.

DE MERCATOR A BLAEU

De Mercator a Blaeu: Espanya i l'edat d'or de la cartografia a les Disset Províncies dels Països Baixos. - Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya; Madrid: Fundación Carlos de Amberes, [1995]. - Tentoonstellingscatalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in Barcelona, 12 december 1995-4

februari 1996. Catalaanse versie van de catalogus *De Mercator a Blaeu*, zoals in de vorige *Caert-Thresoor* vermeld. De bijdragen zijn alle in het Catalaans vertaald, de catalogus van tentoongestelde stukken is met 16 nummers uitgebreid (nrs. 199-215), echter de nummers 35bis en 107bis uit de Spaanse catalogus staan niet in de Catalaanse versie.

- R. Nuñez de las Cuevas, Gerardus Mercator, gran reformador de la cartografía del siglo XVI (blz. 19-34),

- R.-A. Blondeau, Mercator, de Rupelmonde a Lovaina i Duisburg (blz. 35-40),

- F. Depuydt & D. Grobben, Cartògrafs Flamencs de l'època de Mercator (blz. 41-45),

- F. Canters, Ptolomeu i Mercator: Dues figures clau en la recerca de la projecció cartogràfica correcta (blz. 47-51),

- F. Bouza, Cultura del fet geogràfic i usos de la cartografia entre Espanya i els Països Baixos durant els segles XVI i XVII (blz. 53-72),

- G. Schilder, Els Blaeu, una família de cartògrafs i editors de mapes a l'Amsterdam del segle d'oro (blz. 73-92),

- H.A.M. van der Heijden, La unitat sobre paper: La cartografia de les Disset Províncies dels Països Baixos (blz. 93-112).

GEUDEKE, P.W.

De Topografische Dienst in verandering / P.W. Geudeke. - In: *Militaire Spectator* 164(1995), blz. 552-557.

KADASTRALE ATLAS

Kadastrale atlas Gelderland 1832: Didam / J. van Eck... [et al.]. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1995. - ill., krt. + 19 kaarten. - ISBN 90-71988-21-X in portefeuille.

Kadastrale Atlas Gelderland 1832: Ammerzoden / J. van Eck... [et al.]. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland. - Ill., krt. + 9 kaarten. Met lit.opg. ISBN 90-71988-22-8.

KANDLER, H.

Die Bedeutung des Mercator-Atlas für die islamisch-geographische Literatur: Zum gegenwärtigen Stand der Forschung / Hermann Kandler. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 119-129.

KARTEN

Karten hüten und bewahren. Festgabe für Lothar Zögner / Hrsg. von Joachim Neumann. - Gotha: Justus Perthes Verlag, 1995. - 250 p.: Ill. - (Kartensammlung und Kartendokumentation; 11). ISBN 3-623-00435-9

KOEMAN, C., & J.C. VISSER

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Map 7 Nederland Zeeland. - Alphen aan den Rijn: Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer; Canaletto; 1995. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) *Kaartbeschrijvingen Map 7 Nederland Zeeland* / door D. de Vries... [et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 15 tekstbladen; (2) *Reproducties Map 7 Nederland Zeeland*. - 30 bladen facsimile's. - ISBN 90-6469-701-9. - Prijs f 250,-. - Bijgevoegd is: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* / C. Koeman & J.C. Visser. - Landsmeer: Robas; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992. - [16] blz.; ill. - Met Voorwoord van C. Koeman, Inleiding door J.C. Visser en Algemene beschrijving van de kaarten door P.C.J. van der Krogt. - ISBN 90-72770-32-3.

KRETSCHMER, I.

Kartenprojektionen in Gerhard Mercators Atlas / Ingrid Kretschmer. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 65-85.

KRIMPENERWAARD

Het klooster Sint Michiel in Den Hem buiten Schoonhoven.
- Meegebonden in: *Historische Encyclopedie Krimpenewaard* 20(1995) 3/4. - ISSN 0167-1405. - Speciale uitgave ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van de Historische Encyclopedie Krimpenewaard. Bevat facsimile van de kaartjes van de kloostergoederen uit 1571 (60 blz.).

KROGT, P. VAN DER

Mercators Atlas: Geschiede, Editionen, Inhalt / Peter van der Krogt. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 49-64.

Twintig jaar historische kartografie in het Kartografisch Tijdschrift / P.C.J. van der Krogt. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 21(1995)3, blz. 28-30.

KUNITZSCH, P.

European celestial globes with arabic inscriptions = Europäische Himmelsgloben mit arabischen Inschriften / Paul Kunitzsch. - In: *Der Globusfreund* 44/45(1995), blz. 135-150. - Betreft globes van Willem Jansz. Blaeu, Jacob Aertsz. Colom, Vincenzo Coronelli en George en Dudley Adams.

LANG, M. DE

The history of the Gospel Synopsis and Gerardus Mercator's Evangelica Historia / Marijke de Lang. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 199-208.

MAESSEN, J.

De Brabant-Collectie: Een bijzondere verzameling in de Tilburgse universiteitsbibliotheek / Jaap Maessen. - In: *Open: vaktijdschrift voor bibliothecarissen, documentalisten en literatuuronderzoekers* 27(1995)12, blz. 380-383.

McLAUGHLIN, G.

The mapping of California as an island: An illustrated checklist / Glen McLaughlin ; with Nancy H. Mayo. - Saratoga (Calif.): California Map Society, 1995. - (Occasional Paper; No. 5). - XVI, 143 blz. : ill. ISBN 0-1-888126-00-0. - Geïllustreerde kartobibliografie van alle kaarten (met uitzondering van wereldkaarten) waarop California als een eiland ingetekend is.

MERCATOR-SYMPOSIUM

Gerhard Mercator und die geistigen Strömungen des 16. und 17. Jahrhunderts / Hans H. Blotevogel & Rienk Vermij (Hrsg.). - Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1995. - (Duisburger Mercator-Studien / hrsg. von Hans Heinrich Blotevogel ... [et al.] : Bd. 3). - 224 blz.; ill. - ISBN 3-8196-0370-0. - De bijdragen staan afzonderlijk in deze lijst.

MEULEN, W. VAN DER & H. VAN DER SLUIS

Uit water gewonnen : de geschiedenis van Haarlemmermeer / samenst. en prod.: Wim van der Meulen, Hilde van der Sluis. - Haarlemmermeer : Gemeente Haarlemmermeer, 1993.

MEURER, P.H.

Die 'Poliographia Germanica' von Joannes Janssonius (Amsterdam 1616): Zur Editions-geschichte des ersten Städteatlas von Deutschland / Peter H. Meurer. - In: *Karten hüten und bewahren*, zie elders in deze lijst, blz. 97-117.

Gerhard Mercator (1512-1594) / P.H. Meurer. - In: *Rheinische Lebensbilder* 14 (Köln 1994), blz. 115-134.

NAGEL, G.K.

Alte Landkarten, Globen und Städteansichten / Gert K. Nagel. - Augsburg : Weltbild Verlag, 1994. - 171 p.: ill. - ISBN 3-89441-183-x

NIEUWSBRIEF

Nieuwsbrief Vereniging De Topografisch-Historische Atlas voor beheerders van beeldmateriaal. Jaargang 0, nr.0, november 1995. - 's-Hertogenbosch : VTHA, 1995-... (zie ook: rubriek Varia)
OKHUIZEN, E.

Die Nordpolarkarte im Mercators Atlas von 1595 / Edwin Okhuizen. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 87-101.

PETERS, P.

The restoration of two Mercator-globes terrestrial and celestial = Restaurierbericht von Erd- und Himmelsgloben Mercators / Paul Peters. - In: *Der Globusfreund* 44/45(1995), blz. 265-281.

PFLEDERER, R.

Dutch maps and english ships in the eastern seas / Richard Pflederer. - In: *History Today* 44:1 (Jan. 1994), blz. 35-41.

SANTING, C.

Gerardus Mercator (1512-1594): The Creation of an Image / Catrien Santing. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 17-31.

SAVAGE-SMITH, E., & C. WAKEFIELD

Jacob Golius and celestial cartography / E. Savage-Smith and C. Wakefield. - In: *Learning, language and invention: essays presented to Francis Maddison* / ed. W.D. Hackmann and A.J. Turner. - Aldershot, Hampshire ; Paris, 1994. blz. 238-260.

SCHEELE, TH.

Vijfenzeventig jaar 'meer dan landmeter': ing. P.S. Teeling, landmeter of sociograaf / Theo Scheele. - In: *Nederlands Geodetisch Tijdschrift | Geodesia* 37(1995) 12, blz. 545-548.

SCHMITZ-MOORMANN, K.

Mercator und die Entwicklung der Exegese im sechzehnten Jahrhundert / Karl Schmitz-Moormann. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 209-221.

SCHROOR, M.

De 'Dresdener atlas': een verzameling zestiende-eeuwse plattegronden van Friese en andere plaatsen. - In: *Fryslân* 1/1(1995), blz. 10-11.

SHIRLEY, R.

The world map by Pieter van den Keere in the Sutro Library, San Francisco / Rodney Shirley. - In: *IMCoS Journal* 63(Winter 1995), blz. 41-44.

STOTT, C.

Historische kaarten van het heelal: Oude kaarten van de sterrenhemel / Carole Stott. - [Lisse]: Zuid Boekproducties, 1995. - 128 blz., ill. - ISBN 90-6248-810-2. - Prijs: f 29,95. - Vertaling van: *Celestial charts*. - London: Studio Editions, 1995.

SUMIRA, S.

The conservation of a celestial globe by Hondius of 1613 = Die Konservierung eines Himmelsglobus von Hondius, 1613 / Sylvia Sumira. - In: *Der Globusfreund* 44/45(1995), blz. 283-294. - Betreft een globe van het Scheepvaartmuseum Amsterdam.

THIELE, R.

Breves in sphaeram meditacionum: Die Vorlesungsausarbeitung des Bartholomäus Mercator im Spiegel der zeitgenössischen kosmographischen Literatur / Rüdiger Thiele. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 147-174.

TROMNAU, G.

Anmerkungen zu 'ethnographische Darstellungen' auf Gerhard Mercators Weltkarte von 1569. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 103-118.

TURNER, G.L.E.

Gerard Mercator as instrument maker / Gerard L'E. Turner. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 131-145.

VANPAEMEL, G.H.W.

Mercator and the scientific Renaissance at the University of Leuven / Geert H.W. Vanpaemel. - In: 3. Mercator-Symposium...

sium..., blz. 33-48.

VERMIJ, R.

Gerard Mercator and the science of chronology / Rienk Vermij. - In: 3. Mercator-Symposium..., blz. 189-197.

Gerhard Mercator: ein Duisburger Wissenschaftler des 16. Jahrhunderts / Rienk Vermij. - Duisburg: Gerhard Mercator Universität Gesamthochschule, Fachbereich 1, 1995. - 16 blz. - (Xantener Vorträge zur Geschichte des Niederrheins; Heft 17). - DM 5,-. Te bestellen bij: Dieter Geuenich, Fachbereich 1, Gerhard Mercator Universität, Postfach 101503, D-47048 Duisburg.

VOOR NEDERLAND...

Voor Nederland bewaard: De verzamelingen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum / J.F. Heijbroek (eindred.) en R. Meijer (red.). - Baarn: De Prom, 1995. - 480 blz., ill. - (Leids Kunsthistorisch Jaarboek; vol. X). - Met o.m. de bijdragen: 'De Bibliotheek', 'De Atlas Schoemaker' (topografisch-historische atlas van Holland), 'De Atlas Amsterdam' (historisch-topografische atlas van de stad Amsterdam) en 'Claes Jansz. Visscher in Ouderkerk' (tekening in de Atlas Amsterdam).

WIENJES, R.C.M.

Een heerlijkheid in de bocht: Kaartboek van de polder Meinerswijk bij Arnhem / R.C.M. Wientjes. - Zwolle: Waanders uitgevers, 1995. - 63 blz.; ill. - ISBN 90-400-9779-8. - f 29,50.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

DER GLOBUSFREUND Nr. 43/44 (Dezember 1995; für 1995/96)

Svejda, Antonín, Die Globen im Besitz des Technischen Nationalmuseums Prag = The globes in the National Technical Museum, Prague (blz. 13-19),

Paviot, Jacques, Ung mapmonde rond, en guise de pom(m)e: Ein Erdglobus von 1440-44, hergestellt für Philipp den Guten, Herzog von Burgund (blz. 19-29),

Vogel, Klaus A., Armillarsphäre und frühe Globen vor 1492 = Armillary sphere and early globes before 1492 (blz. 31-54),

Babicz, József, Die Kugelgestalt der Erde als Grundlage des Modells der Kartenzeichnung von Gerhard Mercator bei der Redaktion der ptolemäischen Geographie, 1578 (blz. 55-58),

Oestmann, Günther, Johannes Stoeffler's celestial globe = Johannes Stoefflers Himmelsglobus (with: Grunert, Thomas, The digital three-dimensional reconstruction of Stoeffler's globe = Die digitale dreidimensionale Rekonstruktion des Stoeffler-Globus) (blz. 59-76),

Dekker, Elly, Conspicuous features on sixteenth century celestial globes = Bemerkenswertes auf Himmelsgloben aus dem 16. Jahrhundert (blz. 77-106),

Dolz, Wolfram, Metallgloben - Kompilation oder Kopie = Metal globes - compilation or copy? (blz. 107-120),

Oestmann, Günther, On the construction of globe gores and the preparation of spheres in the sixteenth century = Über die Konstruktion von Globusstreifen und über die Herstellung der Kugel im 16. Jahrhundert (blz. 121-134),

Kunitzsch, Paul, European celestial globes with arabic in-

scriptions = Europäische Himmelsgloben mit arabischen Inschriften (blz. 135-150),

Schmidt, Rudolf, Zur Arbeitsweise Vincenzo Coronellis = P. Vincenzo Coronelli's methods of work (summary) (blz. 151-170),

Scianna, Nicolangelo, The Coronelli's three and a half foot globes = Coronelli's 31/2-Fuss Globen: Herstellung und Stich des ersten Erdglobus (blz. 171-200),

Baldwin, Robert, P. Giovanni Maria Cassini, C.R.S. (1745-1824 ca.) and his globes (blz. 201-218),

Lualdi, Alberto, The Ubicini brothers: poorly-known globe makers in the early 19th century Milan (blz. 219-222),

Pokorný, Pavel R., Zur Datierung des Himmelsglobus von Caspar Pflieger (blz. 223-225),

Mucha, Ludvík, Die Globen des prager Astronomen Josef Georg Böhm (1807-1868) (blz. 227-236),

Bartha, Lajos, The first educational globes in hungarian language = Die ersten Schulgloben in ungarischer Sprache (blz. 237-256),

Blunck, Jürgen, Die Geschichte der Globen des Mars und seiner Monde = History of the globes of Mars and its satellites (summary) (blz. 257-264),

Peters, Paul, The restauration of two Mercator-globes terrestrial and celestial = Restaurierbericht von Erd- und Himmelsgloben Mercators (blz. 265-281),

Sumira, Sylvia, The conservation of a celestial globe by Hondius of 1613 = Die Konservierung eines Himmelsglobus von Hondius, 1613 (blz. 283-294),

McClintock, T.K., The conservation of globes: observations in reference to other fine art and historic works = Die Erhaltung von Globen: Beobachtungen mit Bezügen zu anderen Kunstwerken und Historika (Zusammenfassung) (blz. 295-303),

Baumann, Arthur, Eine Armillarsphäre als Bastelarbeit = Making an armillary sphere (blz. 305-316),

Gilde, Egon, Die Entstehung des Meeres-Relief-Globus = The development of the globe of ocean relief and its didactic goals (blz. 317-321),

Muchová, Marie, Die alten Globen in der Sammlung des Museums für Kunstgewerbe in Prag (blz. 323-324),

Kummer, Werner, Globen nach 1850 Privatsammlung Ingelheim (blz. 325-326).

IMCoS JOURNAL, No. 63 (Winter 1995)

Abstracts from the San Francisco Symposium, October 8-11, 1995 (blz. 7-19).

Shirley, Rodney, The world map by Pieter van den Keere in the Sutro Library, San Francisco (blz. 41-44).

THE MAP COLLECTOR, No. 73 (Winter 1995)

Shirley, Rodney W., The maritime maps and atlases of Seller, Thornton, and Mount & Page (blz. 2-9),

Warren, Bill, A most curious map [J.N. Buache, Carte de Comparaison des plans systématiques de M.M. Engel et de Vaugondy, 1775] (blz. 13-18),

Armitage, Geoff, County cartobibliographies of England and Wales: addendum (blz. 20-23),

Layland, Michael, 'Sales from the Map Room' or collecting 'modern' cartography (blz. 30-32),

Fletcher, David, The Careswell Atlas: working tool and work of art (blz. 34-37).

MAPLINE, No. 78-79 (Autumn-Winter 1995-96)

Shirley, Rodney W., 'Lost' British Wall Map by John Senex Found in the Newberry Library (blz. 1-4).

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476

Old and Rare maps. West Indiana

JEZET INTERNATIONAL Bvba
CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"®

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

WOENSDAG 22 EN DONDERDAG 23 MEI 1996

VEILING VAN BOEKEN EN GRAFIEK

waarin opgenomen uit oud bezit een grote collectie

CARTOGRAFIE EN TOPOGRAFIE

onder andere

Paskaart van de Caraïben door HESSEL GERRITS (1631, op perkament, slecht 1 ander ex. bekend); I. Tirion, *Nieuwe hand-atlas* (1744); *Hooge Heemraedtschap van Schielandt* (9 bladen, 1684); *Wandkaart van Delfland* (27 bladen, 1712) in luxe kleuring; *Beemsterlants Caerte* (6 bladen, 1644); *Hoogheemraetschap uitwaterende sluizen Kennemerland en West-Friesland* (16 bladen, 1680); *Kaart van Roosenburg* (8 bladen, 1727); *Dreghterland en Noorder Koggen* (4 bladen, 1735/1736); *Nieuwe Caert van Friesland* (1739, de Vegelinkaart); *Kaart van Utrecht* (15 bladen, 1743); *De Zegepralende Vecht* (1719, ex. op groot papier); J.H. Schutte, *Kleefsche waterlust* (1752); *Het Verheerlykt Nederland* of Kabinet van hedendaagsche gezigten (1745-1774); *Hollandsche Arkadia* (1807)

alsmede een omvangrijke collectie 19e en 20e eeuwse Nederlandse (school)atlassen en (educatieve) geografie

KIJKDAGEN VRIJDAG 17 - MAANDAG 21 MEI, 10.00-16.00 uur

De geïllustreerde catalogus verschijnt eind april en is te bestellen door overmaking van f 20,- naar bankrekening (ING Heemstede) nr. 67.11.13.984 of Postbank rekening nr. 37.55.327, o.v.v. "cartografie 24"

BUBB KUYPER

JANSWEG 39 ♦ 2011 KM HAARLEM ♦ tel. 023-532 39 86 ♦ fax 023-532 38 93

Gewestkaarten van de Nederlanden;

Kaarten met een picturale weergave van alle kerken en kloosters

Jacob van Deventer (1536-1545)

Kaartenmap met tekstdeel

Prof. dr. ir. C. Koeman

f 185,- ISBN 90 6469 673 X

Generaale land-kaarte van de Loopicker-waard, gemeeten A° 1771;

David Willem Carel Hattinga

Tekstdeel met kaart

Prof. dr. ir. L. Aardoom

f 95,- ISBN 90 6469 664 0

HISTORISCHE STADSPLATTEGRONDEN VAN NEDERLAND

Een reeks kaartwerken, waarin de belangrijkste plattegronden van Nederlandse steden vanaf de 16e tot en met de 20e eeuw worden gereproduceerd. Verschillende plattegronden bestaan uit meerdere bladen.

Historische stadsplattegronden van Nederland

kaartenmap met tekstdeel

I **Amsterdam**, W. Hofman

f 160,- ISBN 90 6469 556 3

II **Rotterdam**, P. Ratsma

f 185,- ISBN 90 6469 624 1

III **Utrecht**, Marijke Donkersloot-de Vrij

f 125,- ISBN 90 6469 647 0

V **De steden van Hollands Noorderkwartier**, Jan Beenakker

(Alkmaar, Beverwijk, Edam, Enkhuizen, Grootebroek, Hoorn, Medemblik, Monnickendam, Purmerend)

f 225,- ISBN 90 6469 658 6

VI **Haarlem**, B. Speet, A.G. van der Steur en mw. M.H.G. Clement-van Alkemade

f 185,- ISBN 90 6469 672 1

Canaletto

Postbus 68 2400 AB Alphen aan den Rijn.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Telefoon 0172-444667*

Telefax 0172-440209